

Debreceni Egyetem

Orosz Ildikó

A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán
államiság kialakulásának első évtizedében
(1989-1999)

Doktori (Ph.D.) értekezés tézisei

Témavezető: Szabó László Tamás CSc, habil. Egyetemi docens

2000

- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities. A Minority Rights Group Report*. London: The Minority Rights Group.
- Skutnabb-Kangas, Tove (1997): *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.. Budapest, Teleki László Alapítvány.*
- Soós Kálmán (1993): Magyar tudományos élet Kárpátalján. *Magyar Tudomány* 1993/5: 635-638.
- Szabó László Tamás (1993): "Ki vagyok én?". *Kisebbségek. Educatio* 1993. nyár: 235-244.
- Szejko Natalija (1997): *Oszvita jak providnik mobilnosztyi v polietnyicsnomu organizmi*. Kézirat.
- Tadevoszjan (1995): *Sociológia*. Moszkva, Znanyije.
- Trudgill, Peter (1992): *Introducing language and society*. Penguin English. London.
- Vardy, S. B. (1989): Soviet Nationality Policy in Carpatho-Ukraine since World War II: The Hungarian of Sub-Carpathia. *Hungarian Studies Review*. Vol. XVI., N 1-2: 67-91.
- Vajó Péter (1990): Oktatási integrációs törekvések az EGK-ban. *Budapest, OPI*. Vologyimir Jevtuh szerk. (1996): *Etnyicsnij dovidnyik (Etnyiesnyi mensini s Ukrajinyi)*. Kijiv, Eridsz.
- Zoltáni K. Csaba – ifj. Koszorús Ferenc (1997): A kollektív jogok feloldják a feszültségeket. *Hitel* 1997. február: 60-72.

- Orosz Ildikó (1999): Kisebbségi oktatás Kárpátalján. *Nyelvünk és kultúránk*, 106. szám: 61-77.
- Orosz Ildikó (1997): Esettanulmány a Kárpátaljai magyar tanárképző főiskola születéséről. Határmenti együttműködés a felsőoktatásban. *Acta Pedagogica Debrecina, Debrecen*.
- Oszvita Ukrajini u perehidnyij period. (Gyiszkuszijna dopovigy pidhotovlena dlya szeminaru Sztrategiji rozvitku oszviti v Ukrajini u rmkah proektu Szuiszpilysztvo i gyerzsava: gyialog dlya rozvitku oszviti) Mizsnarodnij fond Vidrodzsennya, Kijiv 1997.
- Phillipson, Robert – Rannut, Mart – Skutnabb-Kangas, Tove (1994): Introduction. Skutnabb-Kangas, T. – Phillipson, R. eds., *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1-22. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Radugin A.A., Radugin K.A. (1995): Szociológia. *Moszkva, Vadosz*.
- Dr.Reuhl G., Prof. V. Pogrebnyak (1996): Study on the international comparability of the system of higher education.- *Bonn-Kyjiv*,
- Rimarenko Jurij (1998): Migracijnyi processzi v szucsasznomu szvityi: szvitovij,regionalnij ta nacionalnij vimiri. Enciklopedyija. Kijiv, Vidavnyictvo Dovira.
- Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. *Napvilág Kiadó*.
- S. Benedek András (é.n.): Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bp., Bereményi Könyvkiadó.
- S. Benedek András (1993): A tettenérhető történelem. (Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat.). *Ungvár – Budapest, Intermix*.
- S. Benedek András (1994): "Itt élned, halnod kell..." Kárpátaljai honismereti olvasókönyv. *Ungvár-Budapest, Intermix*.
- S. Benedek András (1995): Mái élő Gulág. *Kárpátaljai Szemle 1995 1-2. szám: 22-23*.
- S. Benedek András (1996): A megmaradás esélyei. (Tanulmányok, esszék, kritikák) *Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum Kiadó*.

Az elmúlt század utolsó évtizedének politikai változásai ismét átrajzolták Európa keleti részének térképét. A szovjet birodalom felbomlása lavinaként indította el azokat a változásokat, amelyek új államok kialakulását eredményezték, segítették a kettészakított Németország egyesítését, megszüntették a vasfüggönyt Kelet-Európa és Nyugat-Európa között. A Szovjetunióban a Gorbacsov nevéhez köthető glasznoszty jegyében egyre több írás jelent meg a sajtóban és a szamizdatokban a különböző köztársaságokat, régiókat, népeket, nemzetiségeket, társadalmi rétegeket ért atrocitásokról, sérelmekről.

A nemzetiségek jogos igényeinek kielégítése a valós társadalmi problémák megoldása helyett a problémák felszíni rétegének kezelésében, így többek között a népi hagyományok, táncok, dalok megőrzésében, ápolásában látták a pártvezetők a megoldást, a szovjet folytonosság biztosítását. Reneszánszát élte a történelmi múltat, a kulturális értékeket és hagyományokat, a paraszti, népi kultúra ápolását, megőrzését és megújítását célul kitűző csoportok, szervezetek, együttesek tevékenysége, akik ebbe a tevékenységbe kapaszkodva próbáltak kiutat keresni. A glasznoszty korában az összejöveteleket politikailag tiltani már nem, legfeljebb korlátozni lehetett, ezért erre hivatkozva és ezt kihasználva szaporodtak a csoportok, civil szerveződések, amelyek a későbbiekben az együttgondolkodások révén megerősödve mint szervezetek a kultúra megőrzése mellett a társadalmi problémákkal is foglalkozni kezdtek. A mozgalmakból, civil szerveződésekben alakultak a népi mozgalmak, és végeredményben politikailag alakultak pártokká, pártjellegű érdekvédelmi szerveződéseké fejlődtek, amelyek az önálló nemzeti identitás újraélesztésével a köztársaságok leválását szorgalmazták.

A változások egyetlen régióbeli közösséget sem hagytak érintetlenül. Kárpátalját, a Szovjetunió nyugati szélét igazából az évtized végén érte el a glasznosztty szele. A terület számos településén alakultak anyanyelvapoló, kulturális örökséget felvállaló irodalmi kulturális körök. Az irodalmi körök itt is alkalmat teremtettek arra, hogy a terület különböző régióiban az értelmiség találkozhasson, és a hivatalosan bejelentett tematikák mellett megvitathassa az aktuálpolitikai kérdéseket is.

A nemzetiségi kérdésekkel a birodalom különböző pontjain megjelenő konfliktusok miatt a pártvezetés kénytelen volt foglalkozni. A kárpátaljai területi pártbizottság is tanácskozásokat tartott az 1988-as év végén a kárpátaljai nemzetiségek helyzetéről. Erre az időre tehető az Ukrán Sevcsenko Anyanyelvi Társaság megszervezése, amelynek felülről irányított szekciójaként képzelték el a magyar anyanyelvapolók társaságának tevékenységét. A Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság Kárpátontúli szervezetének 1989. januári alakuló ülésén az ott részt vevő magyar értelmiségiek kinyilvánították egy önálló magyar szervezet létrehozásának szándékát. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) 1989 februárjában alakult, mint a helyi magyarság kulturális és érdekvédelmi szervezete. Az alakuló üléstől kezdve a szövetség egyik fő feladatának tartotta az anyanyelvű oktatás kérdését a területen: a hetvenes években bezárt iskolák újraindítását, a két-három tananyelvű, úgynevezett internacionalista iskolák szétválasztását, az anyanyelvű közép- és felsőfokú képzés megalapozását és kibővítését. A magyar nyelvű oktatás és kultúra iránti igényt és érdeklődést az is inspirálta, hogy a vasfüggöny megszűnésével a határok átjárhatóbbak lettek, és a kárpátaljaiak (nem csak a magyarok) szabadon ismerkedhettek Magyarországgal. A szembetűnő különbségek vonzónak tűntek, és hozzájárultak ahhoz, hogy a szülők az ideológiai nyomásra kialakult

Krimszkyi tatari i ukrainszkyke szuszpylyisztvo: problemi politichnoji ta shochialnoji integraciji. Matyeriali konferenciji 26-27 lisztopada 1998 roku *Kijiv, Ukrajina*

Lőrincz Csaba- Németh Zsolt – Orbán Viktor - Rockenbauer Zoltán (1998): Nemzetpolitika '88-'98. Tanulmányok, publicisztikák, beszédek, interjúk. *Budapest, Osiris Kiadó.*

Lukács Péter (1991): Színvonal és szelekció. *Budapest, Educatio.*

Magocsi, Paul Robert (1996): The Hungarians in Transcarpathia (Subcarpathian Rus'). Nationalities Papers 24 (3): 525–534.

Markus, V. (1993): Language legislation. In: Danylo Husar Struk ed., Encyclopedia of Ukraine. Vol. III., L–Pf: 44–46. University of Toronto Press Incorporated.

Matveeva, Anna – Neil Melvin – Suzanne Pattle (1997): The Commonwealth of Independent States. Ukraine. In: World Directory of Minorities, 317–321. London, Minority Rights Group.

Mati Hint (1994): A kétnyelvűség problémái: avagy vegyük már le a rózsaszín szemüvegét. *Kárpátaljai Szemle 1994. 9. Szám: 19-20.*

Mikó Imre (é.n): Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. *Optimum Kiadó.*

Molnár János, Kiss Endre szerk. (1998): Megérteni a globalizációt. *Friedrich Ebert Alapítvány.*

Mojszejuk Nelja Jevtuhivna (1999): *Pedagogika. Kijiv.*

Nova Ukrajina – Nova Jevropa: Csasz zblizsennya (Matyeriali mizsnarodnoho ceminaru provegyenoho u Lyvovi 3-6. Lisztopada 1996 roku, Vid. Centr Humanitarnih doszlidzeny Lyvivszkykoho Gyerzsavnoho Unyiverszityetu im Ivana Franka.

Orosz Ildikó (1995): A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján (Dokumentumgyűjtemény). *Ungvár-Budapest, Intermix.*

Orosz Ildikó (1998): A társadalmi szervezetek szerepe az államalkotó folyamatok stabilizálásának biztosításában a közoktatás szemszögéből. *Közoktatás 1998/1.:3-4.*

- Husén Torston (1995): Az oktatás világproblémái. *Budapest, Keraban.*
- Jóó. Rudolf (1988): Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. *Budapest, Gondolat.*
- Karpencsuk Szvitlana Grigorivna (1997): Teorija i metodika vihovannya, *Viscsa skola, Kijiv.*
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). *Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.*
- Keretegyezmény (1997): Framework Convention for the protection for national minorities and explanatory report.
- Kétnyelvűség a Kárpátmedencében I. (1991), Széchényi Társaság, Budapest.
- Kétnyelvűség a Kárpátmedencében II. (1992), Széchényi Társaság, Budapest.
- Kiss Gy. Csaba (1993): Vázlat a nemzeti kisebbségekről. *Kisebbségek. Educatio 1993- nyár: 174-178.*
- Kobály József (1998): Sine ira et studio. *Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.*
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter (1991): Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. *Budapest, Tankönyvkiadó.*
- Dr. Kocsis Károly (1991): A Kárpát-Balkán régió változó etnikai-vallási arculata – Az etnikai-vallási struktúra átalakulása (1920-1980) Részlet *Kárpátaljai Szemle 1995. 1-2. szám: 24-25.*
- Kovács Miklós (1998): Üzenet a kalapács alól. *Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.*
- Kozma Endre (é.n): Észrevételek a kárpátaljai magyarságnak és helyzetének állapotáról. *Kárpátaljai Minerva 1.kötet, 2. Füzet: 79-90.*
- Kozma Tamás (1994): Bevezetés a nevelésszociológiába. *Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.*
- Kozma Tamás (1993): Etnocentrizmus. *Kisebbségek. Educatio, 1993-nyár: 195-210.*
- Kozma Tamás (1998): Expanzió. *Educatio, 1998/tavaszi, Mérlegen:5-18.*

korábbi gyakorlat helyett, mely az orosz tannyelvű oktatás helyett a szülőket, most a magyar nyelvű oktatás felé irányítsa a figyelmet. Ezt a folyamatot táplálta az is, hogy a nyolcvanas évek végétől továbbtanulási lehetőség nyílt a magyarországi felsőoktatási intézményekbe.

A felvételi eljárás technikailag és tartalmilag különbözött az itthon megszokottól, továbbá az érettségi bizonyítvány pontszámait nem vették figyelembe hozott pontszámként, mint a magyarországi érettségik esetében, hanem a felvételen szerzett pontszámokat duplázták, ami jelentős hátrányt jelentett a besorolásnál. A fentebb nevezett körülmények miatt elsősorban a vezető értelmiségiek gyermekei élhettek a lehetőséggel. A magyarországi rendszerváltás után a lehetőség kibővült és tömegével jelentkeztek kárpátaljaiak a magyarországi felsőoktatási intézményekbe. Az évtized derekára sikerült mederbe terelni ezt a folyamatot a régió magyarságának számbeli arányának függvényében a különböző képzési szintekre elnyerhető ösztöndíjak számának korlátozásával. Az intézkedések bizonyos feszültséget okoztak, mivel a független Ukrajna látványos és rohamos gazdasági romlása felgyorsította az anyaországi továbbtanulási tendenciát. Azok közül, akik az anyaországban tanultak és így az életciklusuk meghatározó szakaszában más szocializáción mentek keresztül távol szüleiktől, nem tértek vissza a területre, viszont az anyaországi továbbtanulási lehetőség reménye megnövelte a magyar nyelvű alapképzés iránti igényt. Az anyanyelvű oktatás mint túlélési stratégia és menekülési lehetőség jelent meg a kárpátaljai magyarság körében, ami egyrészt gerjesztette és felerősítette a magyar nyelv és kultúra iránti igényt, figyelmet, másrészt alapot adott egy máig tartó társadalmi dilemmára, vitára. Egyéni jogon vagy közösségi alapon vehető igénybe az anyaországi továbbtanulás, az egyén érdekét, a közösség érdekét, vagy az anyaország érdekét vegyék figyelembe a továbbtanulás támogatásánál, a továbbtanulás segítése

helyben vagy az anyaországban történjen. A felvetett kérdések már egy évtizede a közélet fókuszában vannak. A média révén állandóan napirenden van a határon túli magyarok, így a kárpátaljai magyarok oktatási, különösen felsőoktatási helyzete, bár az elmúlt tíz esztendő mérlege még nem készült el, a tapasztalatokat, tendenciákat nem összezték átfogó tanulmányok.

Az értekezés fő célja

A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás helyzetének, változásának bemutatása, a tendenciák felvázolása, az elmúlt tíz esztendő mérlegének megvonása a kisebbség helyzetének figyelembe vételével az oktatás társadalmi meghatározottsága alapján.

Kutatási módszerek

A szakirodalom feltárása után dokumentumelemzéssel vázoltuk fel azokat a politikai folyamatokat, amelyek az új ukrán állam kialakulása után az oktatásra, ezen belül a kisebbségek, így a kárpátaljai magyarok oktatására hatottak. Kerestük azokat a tendenciákat, amelyek az ukrán oktatási rendszer szerkezeti és tartalmi alakulását befolyásolták/ befolyásolják. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás változásainak mibenlétét, folyamatát az új intézmények létrejöttéről készített esettanulmányok alapján sikerült feltárni. Azon személyekkel, akiknek jelentős, meghatározó szerepük volt az anyanyelvű oktatási rendszer formálásában, fókuszolt interjúkat készítettünk. A statisztikai módszerek és elemzések, az adatok elemi vizsgálata segített feltárni az iskolák helyzetét, a tanulólétszám alakulását, a tanári állomány és az iskolák gazdasági helyzetét. Miután rendelkezünk az oktatásra vonatkozó statisztikai adatokkal, az is érdekelt bennünket, kimutathatók-e a összefüggések a családi háttér, a kisebbségi helyzet és a továbbtanulás

Érvényt kell szerezni a kárpátaljai magyarság érdekeinek (1996). *Kárpátaljai Szemle*

Falus Iván szerk. (1993): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. *Budapest, Keraban.*

Fedinec Csilla (1996): A magyar tannyelvű iskolahálózat Kárpátalján. Anyanyelvű oktatásunk. *Szabadka, MTT Könyvtár.*

Fedinec Csilla (1996): A magyar közoktatás és tankönyvkiadás helyzete Kárpátalján 1938-1961 között. Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. *Budapest, Tinta.*

Felippe Fernández-Armesto (1995): Európa népei. *Corvina.*

Forray R. Katalin – Kozma Tamás (1992): Társadalmi tér és oktatási rendszer. *Budapest, Akadémiai Kiadó.*

Forray R. Katalin (1988): Társadalmunk és középiskolája. *Budapest, Akadémiai Kiadó.*

Friedrich W. Kron (1997): Pedagógia. *Budapest, Osiris Kiadó.*

Gal Susan (1987): Kódváltás és öntudat az európai periferián. Tanulmányok a határainkon rüli kétnyelvűségről *Budapest, Magyarágkutató Intézet 1991: 123-146.*

Gal Susan (1991): Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio 1991/1: 66-76.*

Gereben Ferenc (1999): Identitás, kultúra, kisebbség. *Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely.*

Gereben Ferenc (2000): Nemzeti és kulturális identitás Kárpátalján. *Pro Minoritate 2000/ tavasz: 166-170.*

Giddens Anthony (1995): Szociológia. *Budapest, Osiris Kiadó.*

Goebel, Hans et al eds. 1996-1997: Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research. Volumes 1 and 2. Berlin-New York: Walter de Gruyter.

Hrancisák Ivan (1993): Nariszi isztoriji Zakarpattya Z najdavnyisih csasziv do 1918. Uzshorod.

- Botlik József (2000): Már Trianon előtt elvégeztetett. Kárpátalja csehszlovák és román megszállása és elcsatolása (1919. Január-szeptember). *Kisebbségkutatás*, 2000. 2. szám: 264-275.
- Brunner, Georg (1995): Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. *Budapest, Teleki László Alapítvány*.
- Csernicskó István (1998): Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 1998/1: 5-48.
- Csernicskó István (1998): A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István (2000): Jogok és jogtalanságok. A kisebbségek anyanyelvi oktatásához való jog a nemzetközi és az ukrán kisebbségvédelmi dokumentumokban. *UngBercg 2000. Második Pánsíp-almanach*. 114-118.
- Csernicskó István-Orosz Ildikó (2000): A magyar nyelv (és a nyelvet éltető közösség) jelenéért és jövőjéért folytatott tevékenység Kárpátalján. Budapest, *Anyanyelvünk, anyanyelvünkért. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból, NKÖM*.
- Csepeli György (1992): Nemzet által homályosan. Budapest, *Századvég*.
- Delors Jacques (1996): Oktatás – rejtett kincs (A Nemzetközi Bizottság jelentése az UNESCO-nak az oktatás XXI. századra vonatkozó kérdéseiről).
- Deserijev, Ju. D. (1996): Zakonomernostyi razvityija i vzaimogyejsztvija jazikov v szovetszkom obscsesztve. *Moszkva, Nauka*.
- D.Smith Anthony (1994): National identity, *Penquin Books*.
- Egyed Albert (1996): A magyarországi támogatások célja. Anyanyelvű Oktatásunk. *Szabadka, MTT Könyvtár 1: 201-204*.
- Egyed Albert – Tamóczy Mariann (1990): Magyar tudomány és kultúra Kárpátalján (Esettanulmány). *Kárpátaljai Minerva 1. Kötet, 2. Füzet: 50-79*.
- Eger György (2000): Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Budapest, *Osiris Kiadó*.
- Eger György (1993): Multietnikus határtérségek Közép-Európában. *Regio* 1993/3.

között, milyenek a továbbtanulási választásai a most érettségiző kárpátaljai magyaroknak. Ezen kérdések megvilágítására reprezentatív adatfelvétellel kérdőíves felmérést végeztünk.

A dolgozat szerkezete

Az első fejezetben a kisebbségek helyzete, oktatásuk és társadalmi mobilitásuk közötti összefüggéseket foglaltuk össze egy szakirodalmi tanulmány kapcsán.

A második fejezet a nemzeti kisebbségek tipológiájának szempontrendszerére alapján az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségi csoportok helyzetének leírását és tipizálását készíti el.

A harmadik fejezetben a kárpátaljai magyarok mint kollektív jogokat megillető kisebbség helyzetének felvázolása történik a kisebbségek tipizálási szempontrendszerének figyelembe vételével.

A negyedik fejezetben a kárpátaljai magyarság oktatásának változását és helyzetét ismerhetjük meg az óvodai neveléstől a szakképzésig.

Külön fejezetet szenteltünk a felsőfokú képzési lehetőségeknek, mert ez meghatározó a kisebbségek esetében. A felsőfokú képzés hozzáférhetősége biztosítja egyrészt a pozitív irányú vertikális társadalmi mobilitás lehetőségét, mert minél magasabb szintű képesítéssel rendelkezik az egyén, annál nagyobb esélye van a munkaerőpiacon. Másrészt az anyanyelvű felsőfokú képzés kihat az összes egyéb képzési szintre. Az anyanyelvű főiskolai továbbtanulási lehetőség erősíti az anyanyelvű oktatás pozícióját, ezáltal a kisebbség nyelvének pozícióját. Kihat az oktatás minőségére, mert az intézményekben tanulókat, legalábbis azokon a helyeken, ahol felvételi rendszer működik, a felvételi szint teljesítésére ösztönzi. A felsőfokú pedagógusképzésnek olyan értelemben is van hatása, hogy az onnét

kikerülő pedagógusok minőségileg más oktatást valósíthatnak meg. A fejezetben előbb megvizsgáltuk a továbbtanulási lehetőségek alakulását a statisztikák tükrében, a továbbtanulási rendszert körvonalazva.

Miután már rendelkezünk számszerű adatokkal az elmúlt tíz esztendő felsőoktatási és továbbtanulási választásokról, empirikus felméréssel megismertük az évezred végén érettségizők véleményét, szándékát a továbbtanulással kapcsolatban.

A felmérés kiterjedt a terület összes magyarnyelvű általános érettségit adó 11 osztályos középiskolájának végzőseire, a terület tehetséggondozó iskoláira, így a három református líceumra, az egy katolikus líceumi osztályra, a nyolcosztályos magyar gimnáziumban érettségizőkre. Továbbá felmértük a két, magyar csoportokat is működtető, szakképesítést is nyújtó oktatási intézményt: a Munkácsi Tanítóképzőt és a Makkosjánosi Líceumot. Azokba az ukrán tannyelvű iskolákba is eljutottunk, ahol tudomásunk szerint jelentős magyar tanulói kontingens van.

Az ebben a tanévben érettségizők továbbtanulási elképzeléseinek megismerését azért tartottuk fontosnak, mert ez a korosztály az a generáció, amely még az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban kezdte meg tanulmányait, de a szovjet rendszer lényegét már nem tapasztalhatta meg. A politikai nyomás megszűnt, vagy legalább is az érettségizők szintjén ez minimálisan érzékelhető, a gazdasági bizonytalanság ennek arányában növekedett. Az Oroszország és Európa között elterülő ütköző államban a politikai-gazdasági helyzet a környező Kelet-Európai államokhoz képest sokkal lassabb fejlődése az ügyeskedőknek, a fekete és szürke gazdaság, a maffiák kialakulásának kedvezett, ez pedig a tudás leértékelődéséhez vezetett. Az ország- és rendszerváltás rányomta bélyegét az egész oktatási rendszerre. A most érettségiző korosztály az általános iskolák első éveiben az orosz nyelvvel

- A határon túli magyarság helyzete (1998), HTNH, Auktor Könyvkiadó.
- Dr. Almásy Sándor – Dr. Almásy Ludmila (2000): A foglalkoztatottság problémái Kárpátalján. *Területi Statisztika* 3.(40.) évfolyam 4. szám. Budapest: 360-370.
- Arel, Dominique (1995): Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages., *Nationalities Papers*. Volume 23, No. 3 (September 1995): 597–622.
- Balogh Artúr (1997): A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján. *Csíkszereda, Kájoni*.
- Balla Gyula (1988): Kárpátaljai magyarság 1918 – 1988. Jelentések a határon túli kisebbségek helyzetéről (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia). Bp.
- Bartha Csilla (1999): A kétnyelvűség alapkérdései. *Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó*.
- Báthory Zoltán (1997): Tanulók, iskolák különbségek. *Okker Kiadó*.
- Biró A. Zoltán (1992): A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról. *Regio* 1992/4.
- Borsodi István (1990): A 20. századi magyar kérdés előzményei a közép-európai állami és nemzeti fejlődés tükrében. *Regio* 1990. December: 1-18.
- Bottlik József – Dupka György (1991): Ez hát a hon ... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéről, 1918 - 1991). *Mandátum - Universum*.
- Bottlik József – Dupka György (1993): Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. *Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó*.
- Bohdan Oszadcsuk (1993). Az Ukrán válság. *Kárpátaljai Szemle*, 1993. 2. szám: 13-15.B. Szücs István (1995): Félidőben. *Beregszászi magyar főiskola. Kárpátaljai Szemle*, 1995. 3. Szám: 8-9.
- Bourdieu Perre (1979): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. *Budapest, Gondolat*.

szociológiai vizsgálatok által feltárt törvényszerűségek érvényesülnek a felvételinél. A városiak aránya jelentősen magasabb a falusi érettségizők és iskolák végzőseinek továbbtanulási szándéka és felvétele vonatkozásában egyaránt, annak ellenére, hogy a kárpátaljai magyar lakosság túlnyomó része falun él. Az Ungvári Állami Egyetemre nagy arányban a falusi érettségizők a kevesebb nyelvi kódot igénylő szakokra nyernek felvételt, míg a több nyelvi kóddal és kommunikációs készséggel járó szakokra, amik egyúttal presztizs szaknak számítanak a régióban, a városi nem magyar iskolát végzett felsőfokú képesítésű szülők gyermekei kerülnek be többségben a magyarok közül.

ismerkedett, majd egyik napról a másikra az ukrán nyelvet tanították számukra a nyelvoktatás alapvető feltételeinek biztosítása nélkül. Ilyen körülmények között érdekelt bennünket, hogy a továbbtanulási választások esetén milyen tényezők és milyen irányba befolyásolják azt.

A fenti helyzetet figyelembe véve a kérdőív összeállításánál a következő tényezők közötti esetleges összefüggéseket kerestük:

- a családok szociális helyzete és a végzősök pályaválasztása;
- a nemzeti identitás és a család szubkultúrája mennyire befolyásolja a továbbtanulást;
- a szülők társadalmi rétegződése és annak hatása az érettségizők továbbtanulására.

I. Kisebbségek és az oktatás

Az oktatás feladata, hogy biztosítsa a résztvevők számára a társadalmi mobilitás lehetőségét, annak a kulturális tőkének az elsajátítását, amely révén érvényesítheti érdekeit a javak megszerzésénél. Az oktatást, azáltal, hogy legitimizálja az adott társadalmi közegben releváns kulturális tőkét, a szocializációs folyamat meghatározó tényezőjeként kell kezelnünk. Mint fontos társadalmi intézmény, politikadeterminált, mert mindig a hatalmon lévő elit szubkultúrájának függvénye, amit az igyekszik konzerválni azáltal, hogy általa meghatározott normáknak, értékrendszernek, technikáknak megfelelően folyik.

A kisebbségi helyzetben lévők, mivel az oktatás közösségi jellegű, kénytelenek részt venni a "javak" megszerzésért folytatott hatalmi harcban, hogy az individualizációt meghatározó saját szubkultúrájuknak teret nyerjenek, és ezen keresztül integrálódjanak a hatalmon lévő elit szubkultúrájába, egyébként feloldódnak abban, ami ellentétes az

alfunkcióval.

A gyakorlatban a nyelvi kisebbségek esetén kulcskérdéssé válik a nyelvoktatás és az oktatás nyelvének viszonya, ami különböző oktatási technikákat eredményez. A technikák akár lehetnek az átírányító (transitional programme), beámerülési (immersion programme), nyelvmeörző (language maintenance programme) programok, amennyiben azok a pozitív társadalmi célt eredményezik, tehát elfogadhatók és megfelelnek a kisebbségek igényeinek. A megfogalmazott igények objektívizálódása általában a kisebbségek adott társadalomban elfoglalt pozíciójától függ.

Milyen tényezők határozzák meg a kisebbségek helyzetét, hogyan írható le és milyen összefüggésben állnak ezek a felvetett kulcskérdéssel a kisebbség számára megfelelő oktatási technikák kiválasztásával?

A feltett kérdéssel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a nyugat-európai és kelet-európai kisebbségek tipológiai vázlatának megárajzolásánál az ismérvek szempontjából nincs lényeges különbség. A különbségek inkább létrejöttük körülményeiben és annak időtényezőjében jelentkezőnek (nemzetté válás előtti, vagy utáni időszakban történt-e a leválás az anyanemzetről, mennyire volt drasztikus vagy simább, fájdalommentesebb). A kialakulásuk ezen két tényezője viszont hálhatósan befolyásolja jelenlegi helyzetüket, főleg az önálló kulturális élet megvalósítása terén, melynek legmeghatározóbb ismérve az anyanyelv ismerete, alkalmazása. Ebből a szempontból a nyugat-európai kisebbségeknél előrehaladott az anyanyelv – diglosszia – nyelvcsere – többségi nyelv folyamat. Majdnem teljessé vált a kétnyelvűség, ami valójában inkább diglosszia, mint bilingvizmus. Az anyanyelv presztízse, társadalmi értéke háttérbe szorult és használata a magánszféra területére korlátozódik, inkább a vidékre jellemző, a falvakban él tájnyelvként és nem a magas kultúra terjesztőjeként és

hangsúlyozott, az ukrán nyelv hiányos tudasából fakadó hanyatlás... vizsgálat összesítése szerint az érettségizők úgy látják, hogy az anyagi lehetőségek és a protekció a leginkább meghatározó tényezők a továbbtanulás szempontjából Ukrajnában. Részben ennek a vizsgálat szerint is elterjedt véleménynek, valamint az ország romló gazdasági helyzetének tulajdonítható a Magyarországi felsőfokú képzés iránti igény ugrásszerűen növekedése az évtized végére. Magyarország mint továbbtanulási hely és lehetőség így nagy arányban célországgá vált azok körében is, akik átestek a nyelvcsere és családon belül nem a magyart használják.

Mint erősen vallási kötődésű közösség a kárpátaljai magyarság továbbtanulási választásában szignifikánsan jelentkezik ez a tényező. A reformátusokra erősen jellemző a magyarországi továbbtanulás iránti igény. A szülők iskolai végzettsége és az érettségizők választása között is szoros összefüggést lehet megállapítani. Minél magasabb a szülők iskolázottsági szintje, annál nagyobb mértékben választják valamely magyarországi felsőoktatási intézményt továbbtanulásuknál. Magyarország népszerűsége a gazdasági társadalmi berendezkedéssel, helyzettel is erősen összefügg, mert a diákok kevesen választották azt a lehetőséget, hogy továbbtanulásnál más országban de magyar nyelven tanulhassanak. Törvényszerű a tehetséggyondozó intézményekben, líceumokban, gimnáziumban érettségizők véleménye. Szignifikáns a továbbtanulási szándék és a megcélzott hely az valamely magyarországi egyetem.

A kárpátaljai továbbtanulás esetén az Ungvári Állami Egyetem a preferáltabb intézmény, majd a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Az egyetemet inkább a felsőfokú végzettségű szülők gyerekei választják, míg a KMTF-re jelentős számban azok kérik felvételijüket, akik szülei érettségiztek, vagy szakmunkás képesítéssel rendelkeznek. A

következhetünk abból, hogy az évtized elején kikerült, azóta diplomát szerzett diákok nagyon csekély hányada tért vissza szülőföldjére. A szakválasztás alapján is elmondhatjuk, hogy a gyengébb ellenállás irányába mozdulnak, ahol nincs felvételi, vagy olyan jellegű, amely közel áll az itteni technikákhoz. A MANYI esetében feltűnően magas a jogi közigazgatási szakra jelentkezők száma, aminek egyik oka lehet, hogy magyarból és történelemből van felvételi, ami elsajátíthatónak tűnik a jelentkezők számára. A jogi szakra jelentkezők nagyon csekély hányada térhet, haza mert az Ukrajnai diplomahonosítási folyamaton az Ukrán jognak megfelelően, az államnyelven kellene különbözeti vizsgákat tenni, amire ilyen hosszú kihagyás után már nem is vállalkoznak. Más szakirányban magyarországi felsőoktatási intézményben tanulók esetében is kevesen vállalják ezt a megmértetést. A hazatérés a diákok esetében azért is problematikus, mert életciklusuk legmeghatározóbb részében teljesen más szocializációs folyamatban van részük, mint ami itthon érte volna őket, így elidegenednek környezetüktől és az itteni valóságot nehezen tudják feldolgozni, beilleszkedni. Magyarországon alakul ki az a szubkultúra, amiben otthon érzik magukat, ott kötődnek azok az emberi társas kapcsolatok, amik a pályakezdés és elhelyezkedés szempontjából meghatározóak.

Az anyanyelvű oktatás iránti igény egyértelműen jellemzi a kárpátaljai helyzetet és összhangban van a korábbi szociológiai vizsgálatok eredményével, amelyek rámutattak, hogy az identitása a helyi magyar közösségének az anyanyelvhez és a magyar kultúra iránti kötődésben nyilvánul meg. Ezt az állítást alátámasztotta a kárpátaljai magyar érettségizők körében végzett reprezentatív felmérésünk. A magyar érettségizők nem érzik lényegesnek a továbbtanulás szempontjából a média és ukrán szakemberek, vezetők által sokat

hordozójaként, ami a nyelvfejlődés szempontjából megtorpanást jelent, és előbb-utóbb az elsoványodáshoz vezet. A nyugat-európai kisebbségek leírásánál a nyelvhasználat és -ismeret mellett szintén a térbeli elhelyezkedésüket, gazdasági-társadalmi pozíciójukat, számosságukat, és ezek függvényeként megjelenő identitástudatukat szokták figyelembe venni.

A kelet-európai kisebbségek helyzetének leírása esetén is a fentiekben felsorolt ismérveket szokták áttekinteni, amit az anyanyelvhasználat és az önálló szellemi-kulturális élet fenntartása szempontjából bizonyos pontosabban, egyértelműbben körülírható, behatárolható kategóriákba, mértékekbe sorolnak. Egyik legfontosabb ismérv a számosságuk, amely arra adhat támpontot, hogy az adott kisebbség milyen szinten (országosan vagy regionálisan, esetleg úgy sem) képes részt venni saját helyzetének, érdekének megfogalmazásában társadalmi szinten, milyen súllyal vehet részt az érdekérvényesítési folyamatban, illetve mennyire van esélye a minél teljesebb kulturális életre és annak fenntartására, a szellemi szintjének megőrzéséhez szükséges elit reprodukálására. Ebből a szempontból az a vélemény, hogy erre azon kisebbség képes, amely számosságát tekintve meghaladja a 100 ezer főt. A területi elhelyezkedés szempontjából az egy tömbben élő (kompakt elhelyezkedésű) nemzeti kisebbségek bírnak erősebb pozíciókkal, melyet erősíthet az identitástudatuk foka, ami tükröződik az anyanyelvhasználatban és a másik nyelv(ek) ismeretében. A fenti ismérvek, tehát a számosságuk, térbeli elhelyezkedésük, identitástudatuk milyensége meghatározza szervezetségüket, ami fennmaradásuk, vagyis az érdekartikuláció és érdekérvényesítés szempontjából nem mellékes, így ezt is figyelembe kell venni, ha egy kisebbségről, annak helyzetéről kívánunk véleményt alkotni.

A kulturális élet szerves része az oktatás mint a kultúra alapjainak és a történelem folyamán felhalmozott értékeinek rendezett közvetítésére, átadására létrehozott és fenntartott intézmény. A kisebbségek szempontjából nem mindegy, hogy ez a fontos intézmény milyen nyelven, mit és hogyan közvetít, alkalmas-e a kisebbség szempontjából fontos társadalmi mobilitást biztosító tudás megszerzésére. Az oktatás megszervezésekor állandóan felmerülő kérdések között szerepel, hogy minden kisebbségnek egyformán van-e igénye az anyanyelvű képzésre, és az igény esetén pedig a kisebbségek helyzete hogyan befolyásolja azok megvalósítását, valamint a megvalósításnál a hatalommal rendelkező többség figyelembe veszi-e, tolerálja-e ezeket az igényeket. Az itt felvetett kérdések különösen érdekesek abban az esetben, ha egy periódus alatt az egyik kisebbségből többségi nemzet lett, míg más nemzetből kisebbség vált, és mennyiben befolyásolja ez a többi kisebbség pozícióját, illetve milyen hatással van az anyanyelvű oktatás alakulására egy ilyen jellegű folyamat. A felvázolt történések érvényesek Ukrajnára, amely 1991-ben lett független állam, és így az ukrán nép előtte a Szovjetunió belüli az USZSZK államalkotó népének számított, a nyelvhasználat és egyéb szempontok alapján valójában kisebbségi létben volt: az orosz nép ellenben a többségi, pontosabban a birodalmi helyzetből lett kisebbség a független Ukrajnában. A rendelkezésre álló információk alapján vizsgáltuk meg az ukrainai kisebbségeket, elkészítettük -tipológiai vázlatát, hogy ennek függvényében vizsgálhassuk meg anyanyelvű/anyanyelvi oktatásukat, és a születő új állam oktatásra vonatkozó jogalkotási folyamatát, törekvéseit.

Az Ukrajnában élő kisebbségek különböző helyzetben vannak, ami különböző igényekben és oktatási technikáikban is megnyilvánul.

magyarság érdekérvényesítésében jelentős szerep jut az anyaország politikai és gazdasági támogatásának a közösség ki van téve a mindenkor anyanyelvi belpolitikai hullámverésnek. Az, hogy az Ukrán állam elismerte az anyanyelvű felsőfokú oktatás intézményét egyúttal annak létjogosultságát is elismerte, viszont mint nem állami intézményt gazdaságilag nem támogatja, de nem hozott létre a nemzetiségi felsőfokú képzés megoldására egyéb képzési formát arra utal, hogy az évtized közepén tapasztalt erőszakos asszimilációs nyelvpolitikai törekvések helyett az állam a kisebbségi anyanyelvű oktatás fenntartásából kihátrál. Ez a tendencia hosszú távon tönkretelheti az egész kiépült, és a felsőfokú képzés húzó hatására megszilárdult kiteljesedett rendszert.

A magyarországi rendszerváltás után kibővült az anyaországi továbbtanulás lehetősége. Előbb azok kerültek ki, akik rendelkeztek megfelelő technikai és tárgyi ismeretekkel a felvételi eljárásokkal kapcsolatban, volt anyagi háttérük. Az évtized folyamán az adott folyamat rendszerbe szerveződött, mederbe terelték ezen a területen lévő a kezdeti kaotikus állapotot. A két képzési rendszer közötti tartalmi és technikai különbségek kiküszöbölését segíti a Magyar Nyelvi Intézet, amely azáltal, hogy Kárpátalján tartják a felvételt a legszélesebb rétegek számára hozzáférhetővé válik így mint szociális kiegyenlítő csatorna is működik. A közvetlen felvételi lehetőségével is egyre többen élnek. Az évtized elején a magyarországi kemény és merev felvételi rendszer miatt kevesen kerültek be magyarországi felsőfokú képzésbe. A "fejkvóta" rendszert behozó oktatási reform révén a felsőoktatási intézmények érdekeként a hallgatói létszám expanziója a felvételi eljárások liberalizálódásához, esetenként teljes megszüntetéséhez vezetett. Ez a folyamat egyre több kárpátaljai érettségizőt vonzott, hiszen a felsőoktatási továbbtanulás egyfajta kitörési lehetőséget jelent az ismert gazdasági helyzetből, sokan túlélési stratégiájukat építik rá. Erre

Az Ungvári Állami Egyetemre szerzett jogként deklarált egyenlőséggel startolhatnak a felvételinél, aminek a gyakorlatban nincs megteremtve a feltétele, az esetlegesség és a bizonytalanság a jellemző, ami visszafogja a tehetséges érettségizők egy részét. Az egyetem felvételi szabályzata széleskörű kedvezményeket biztosít számos kisebbség számára, mint csernobili kategória, hegyvidéki járásból jelentkezők, veteránok, árvák, félárva, hátrányos helyzetűek, de nincsenek célirányos helyek és kedvezmények a nemzeti így a magyar kisebbség számára. A bekerülési esélyegyenlőtlenségek különösen érzékenyen érintik a közösséget a piacképes, presztízsszakok esetében, mint orvosi, közgazdasági, jogi, számítástechnikai. Célszerűnek látszik a kisebbségek szervezetei által szorgalmazott kérés, hogy az Ungvári Állami Egyetemen a hiányszakokon a magyar kisebbség számára meghatározott kvótát állapítsanak meg, melyre a közösség képviselői külön versenyvizsgával kerülhetnének be.

A KMTF megnyitásával ez kibővült, igaz csak pedagógiai szakokkal. Az intézmény, mint képző hely, más szakirányú egyetemi, főiskolai felsőfokú levelező képzésnek is teret ad. Egy mobil, a társadalom és a piac igényeire odafigyelő vezetéssel nagyban hozzájárulhat a kárpátaljai magyarság fejlődéséhez.

A KMTF működési engedélyének kiharcolása a helyi közösség szempontjából jelentős tételnek számít, hiszen azt jelentette, hogy a magyarok nem csak az érdekartikuláció szintjén tudnak és képesek megnyilvánulni, hanem mint befolyásos regionális közösség érvényt tudtak szerezni az állam által deklarált jogaiknak. Az anyanyelvű felvételizés lehetőségének megtartása, a KMTF megnyitása a magyarság regionális szerepe felértékelődésének, a helyi magyar politikai elit helyzetismeretének, szakmai jártasságának, az anyaország erkölcsi, politikai és gazdasági támogatásának tudható be. Az a tény, hogy a helyi

A legtöbb nagyszámú és egy tömbben élő kisebbség történelme párhuzamokat mutat. Megfigyelhető az intenzív anyanyelvű képzés iránti igény, ami a huszadik század 20-as éveiben különböző szintű iskolák szervezésével járt, és kulturális fejlődéssel párosulva segítette a nemzeti identitástudat megerősödését. Valószínűnek tűnik, hogy ennek a folyamatnak a felismerése is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet birodalmi politika rendeletileg tönkretette oktatási rendszerüket és lefejezte az értelmiséget. Az akció annyira sikerült, hogy számos nagy létszámú kisebbség asszimilációját felgyorsította. Az asszimilációs folyamata előrehaladott, és számos kisebbség a nyelvcseré stádiumába került, vagy éppen a diglosszia jellemző rájuk. Az anyanyelv visszaszorult a privát szférába, amit a vallási hovatartozás is erősen gyengít, hiszen ezen kisebbségek közül a legtöbb pravoszláv. A lengyeleknél tapasztalható, hogy az egyház mint nemzeti intézmény erősíti és fenntartja a nemzeti identitástudatukat, így ez a vallással keveredve sajátos helyzetet teremt, mert nem mondható lebegőnek, annak ellenére, hogy az itt élő lengyelek nagyobb része már az ukránt tekinti anyanyelvének.

A leginkább hasonló helyzetben a magyarok és a románok vannak. A románok pozícióját erősítik a moldávok, akik anyanyelv szempontjából és így az anyanyelvű oktatás szempontjából románoknak mondhatók, nagyon kevés kisebbségi ismervben különböznek tőlük. Mind a román, a magyar és a moldáv is viszonylag későn került az országhoz annexió révén, erős identitástudat jellemzi őket, ami azzal magyarázható, hogy felmenőik részt vettek a nemzetté válás folyamatában, él még a hagyomány a történelem dicső napjai kapcsán a közösségekben. Magas fokú szervezethez és ragaszkodásuk az anyanyelvű oktatáshoz is erre utal. Iskoláik és szervezethezük többé-kevésbé megfelel pozícióiknak, asszimilációra nem igazán hajlanak, inkább kivándorlással gyengítik itteni pozícióikat. Identitástudatuk és a

igények, valamint az anyanyelvű oktatás szempontjából e két kisebbséghez kell sorolnunk az egy tömbben élő krími tatárokat. Az ő érdekartikulációjuk egyértelműen erre utal, viszont érdekérvényesítésük nem hatékony a gazdasági helyzetük miatt. Anyanyelvű/anyanyelvi képzésük messze elmarad attól, amit kisebbségi pozíciójuk koordinátái alapján egy demokratikus rendszerű államban biztosítani kellene számukra.

Külön kategóriába tartozik az orosz kisebbség. Abszolút és relatív számarányuk országos szinten is magas, így erős érdekérvényesítésre képesek. Történelmileg kialakult nemzettudatuk alapján egyáltalán nem érzékelik a kisebbségi sors mibenlétét, tudatuk inkább birodalmi, mint kisebbségi. Oktatási szempontból igényeik kielégítettek.

Azok a kisebbségek, amelyek vagy menekülteként, vagy bevándorlóként kerültek az országba már a diglosszia vagy a teljes nyelvcsere fázisában vannak, mint a zsidók, a bolgárok, a belaruszok. Ők az oktatás és sok egyéb kisebbségi kérdés szempontjából az oroszok pozícióját erősítik, mivel már nem az anyanyelvű képzéshez ragaszkodnak, hanem az orosz nyelvűhöz mint a magas kultúra hordozójához, amelyen értelmiségi rétegük szocializálódott, és amit ez az értelmiség érintkezési nyelvként használ.

Sajátos helyzetben vannak a zsidók, akik lélekszámukat tekintve képesek önálló kulturális életet élni, de diaszpóráként, területileg szórtan élnek és az anyanyelvi szempontok szerint az orosz kultúrkört erősítik, identitásuk viszont erős és dinamikus, gazdaságilag támogatott csoport, mely a fővárosban koncentrálódik. Jelentős befolyásuk van az ukrain gazdasági és politikai életben.

Az ukrán nemzeti identitás erősödő, de még mindig a regionalitás jellemzi, ami azzal magyarázható, hogy évszázadok óta nem volt önálló

a tömbmagyarságnál erősíti a magyarországi továbbtanulási lehetőség reménye, mint egyfajta túlélési stratégia.

V. Továbbtanulási lehetőségek és esélyek az érettségi után

A kárpátaljai magyarok helyzete a főiskolai képzések szempontjából az 1989-es népszámlálási adatok alapján rossznak mondható, amit erősít a gazdasági helyzet miatti kivándorlás az anyaországba. A közösség — amennyiben ez a helyzet nem változik, és nem indul be legalább a felsőfokú képzés első fokozatának gyorsléptű és nagymértékű expanziója, amely révén egyszerre kellene pótolni a korábbi évek történelmi folyamatai által okozott lemaradást és az utóbbi évtizedben felgyorsult agyelszívást — a társadalom periferiájára sodródhat, tagjai másodrendű állampolgárokká válhatnak, hiszen nem tudják ellátni azokat a pozíciókat, amelyek képesítést igényelnek, és értelmiségi réteg híján nem lesz olyan erő, amely az érdekeiket artikulálja és politikai súlya révén biztosítja.

A kárpátaljai magyarok továbbtanulási lehetőségei szülőföldön az utóbbi évtizedben bővültek, a felsőoktatási struktúra átalakulása, új intézmények létesítése révén. A 90-es évek elején megtört az Ungvári Állami Egyetem monopóliuma, a lokális elit kezdeményezésére számos városban nyílt felsőoktatási intézmény. A felsőoktatási intézményekbe a felvételi az államnyelven történik, amelyet mindössze fél évtizede oktatnak, de nem megfelelő feltételek mellett. Ennek eredményeként a magyarok képességeik és tudásuk alatt teljesítenek a felvételiknél, aminek következtében csak önköltséges hallgatóként folytathatják tanulmányaikat, ami az irreális tandíjak és a gazdasági helyzet, a magyarság társadalmi rétegződése miatt a jelentkezők széles rétegét zárja ki a felsőoktatásból.

lehetőségek hiánya az oka. A magyar nyelvű képzés gondja ezen a területen az, hogy eléggé esetleges, sok a bizonytalansági tényező, az intézményekben nincs igazi felelős, aki szívügyének tekintené, összefogná, irányítaná azt.

A kárpátaljai szórványban élők körében a magyar nemzettudat erősödését tapasztalhatjuk. A nagy részben betelepült németajkú lakosság leszármazottai identitásukat elsősorban római katolikus vallásukban határozzák meg, de a templomokban a miséket magyarul tartják, így a magyar nyelv értéke számukra meghatározó. A közösség a nyelvcseré határán van, és nagy valószínűséggel amennyiben a változások néhány évvel később történnek, úgy a nyelvcseré teljes mértékben lezajlik, ahogy ez az ungvári járási szórványok esetében történt. A felső Tisza-vidéki szórványok magyar identitástudatának erősödéséhez hozzájárult az is, hogy a határok átjárhatóbbá tételével a Magyarországon tapasztalt magasabb életszínvonal vonzónak tűnt. Sokan vállaltak munkát odaát, főleg az áttelepülés reményében. A kárpátaljai viszonylatban is kevésbé ismert magyar közösség az anyaországiak szemében szinte kuriózumnak számított az évtized fordulóján és a rácsodálkozás, a felfedezés után elsősorban a gyermekek üdültetésével hozzájárultak a nemzettudat felébresztéséhez a magyar nyelvet már alig vagy egyáltalán nem ismerő gyerekekben is. A folyamathoz hozzájárult Ukrajna gazdasági helyzetének rohamos romlása. Az magyar identitástudat erősödése a magyar nyelv és kultúra iránti fokozott érdeklődésben nyilvánult meg, amit elsősorban a nagyszülők szorgalmaztak. A nemzettudat erősödése a magyar nyelvű oktatás iránti igényben is megmutatkozott. Először klub-délutánokon, később vasárnapi iskolákban, majd fakultációk iránti igényben, illetve a magyar nyelvű oktatás megszervezésében gyakorlatiasult. A magyar tannyelvű osztályok iránti igényt a szórványok esetében méginkább, mint

államiságuk. Ez viszont arra készíti őket, hogy minél hamarabb behozzák több évszázad mulasztását a hatalmi potenciált felhasználva. Az oktatás terén ez az ukrán iskolai hálózat bővítését jelenti.

II. Az ukrán államiság kialakulása és hatása az anyanyelvű oktatásra

Az oktatásra vonatkozó állami törekvéseket, különösen egy államalkotási folyamat esetén a vonatkozó törvények és rendeletek elemzéséből állapíthatjuk meg. A dokumentumok elemzéséből vontunk le következtetéseket arra, hogy mennyire vette figyelembe a kisebbségből többségé átalakuló ukrán társadalom az új államalakulatban élő kisebbségek oktatási igényeit, milyen tendenciák érvényesültek az anyanyelvű/anyanyelvi oktatás terén országosan általában, hogy pontosabban megítélhessük a vizsgálódásunk fő tárgyát képező magyar nyelvű képzés helyzetét, helyét és esélyeit.

A kisebbségek jogait meghatározó törvények és rendeletek Ukrajna önállóvá válásának időszakában, a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején toleránsnak mondhatók a kisebbségekkel szemben, hiszen engedélyezik az anyanyelvhasználatot az oktatás minden szintjén, garantálják a kulturális autonómiát (bár nem definiálják a fogalmat), és azokon a területeken, ahol a kisebbség többséget alkot, engedélyezik (legalább is elvi szinten) a kisebbség nyelvét az államnyelv mellett hivatalos nyelvként használni. Valószínű, ezen törvények elfogadásánál meghatározó tényezőként tartható számon, hogy az ukrán nép is kisebbségnek számított a Szovjetunió belül, és voltak területek, ahol az ukrán nyelvű oktatás elkezdése bizonyos engedmények nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Ugyanakkor a dokumentum meghirdeti a nemzeti nevelés elméletét (az oktatás és a nemzeti történelem, tradíciók szerves egységét, az ukrán nép kultúrájának megőrzését és gyarapítását, aminek fontos eszköze az oktatás), kifelejtve az Ukrajnában élő nagy számú kisebbséget, mintha az adott fejlesztési elképzelések rájuk, a kisebbségek anyanyelvű oktatására nem vonatkoznának.

Az 1996-os év fordulatot jelent a kisebbségek megítélésével kapcsolatban. Az új alkotmány, amelynek alapja a nemzetállami gondolat, előrevetíti több kisebbséget érintő törvény módosítását, annak ellenére, hogy a korábban deklarált jogok szűkítését és korlátozását tiltja.

A kisebbségekkel szembeni türelmetlenségnek, a nemzetállami eszme gyors érvényesítésének érdekében az asszimiláció felgyorsítását elősegítő törekvésként fogható fel az Ukrán Oktatási Minisztérium által az 1997-1998-as években kidolgozott, a kisebbségek oktatását szabályozó koncepciótervezetek sorozata. A benne foglaltak ellentmondanak az összes hatályos, a kisebbségek jogaival, oktatásával, az anyanyelv használatával kapcsolatos törvénnyel, rendelettel. A koncepció körüli vita megfelel szociolingvisztikában nyelvi konfliktus (language conflict) néven ismert fogalom lényeges ismérveinek.

A helyzet jól jellemzi az ukrainai állapotokat. A kisebbségeket, melyek az ország jelentős részét képezik, nem vonják be az államalkotás folyamatába, több évtizedes folyamat helyett egyszeri és azonnali intézkedésekkel szeretnék megvalósítani a nemzetállam kialakítását. A minisztérium ugyan nem fogadta el a koncepció tervezetét, de nem is vonta vissza azt. Elképzelhető, hogy az 1999-es elnökválasztás miatt nem szorgalmazták, de hamarosan visszatérnek az adott kérdésre.

Hasonló a helyzet a nyelvtörvény esetében is. A nyelvtörvény összes jelenleg ismert tervezete komoly megszorításokat tartalmaz a kisebbségek nyelvhasználatával és nyelvi jogaival kapcsolatban.

politikai erők már nem kívánnák az egységes, az alkotmány alapján "szobornaja", vagyis monolit ukrán nemzetállam mielőbbi kialakulását a kisebbségek felgyorsított asszimilációjával segíteni. Valójában a politikai nyomásgyakorlás eszköze helyett a sokkal hatásosabb gazdasági nyomásgyakorlás eszközének vannak kitéve a kisebbségek iskolái, azzal, hogy az állam megpróbál kihátrálni intézményeik fenntartásából, az oktatási feltételeik megteremtéséből. Ezt a következtetést vagyunk kénytelenek levonni azokról a folyamatokról, amelyek kapcsán az intézmények fejlődését majdnem teljes egészében a civil szerveződések segítik, de erre utal az is, hogy a tankönyveket nem fordítják, mondván nagyon költséges és így kénytelenek az ukrán könyveket használni, amit viszont nem értenek, mert az állam a nyelvekről szóló törvény rendelkezéseinek nem biztosította az anyagi háttérét, nem teremtette meg az államnyelv elsajátításához szükséges elementáris feltételeket (nem képeztek ukrán tanárokat a nemzetiségi iskolák számára, és az orosz tanárok átképzése sem történt meg, a mai napig nincs használható ukránmagyar szótár, tankönyv, a kisebbségek nyelvoktatásának koncepciója sem megalapozott, nem igazodik azok nyelvi helyzetéhez).

Az ukrán nyelv oktatása kisebbségek számára fontos társadalmi mobilitási tényező Ukrajnában, de ennek sem módszertani, sem tárgyi feltételeit nem biztosította az állam az elmúlt esztendőben, annak ellenére, hogy letelt a nyelvtörvény által előírt öt év türelmi idő és így kötelezővé vált az ukrán érettségi és felvételi minden felsőfokú és szakközépiskolai oktatási intézménybe.

A szakmai képzés átalakulóban van országos és területi szinten egyaránt, de egyelőre jellemző rá, hogy nem tud piacképes profilváltást végrehajtani, így a most folyó oktatás mind az általános ismereti, mind a szakmai tárgyak területén alacsony színvonalú, aminek a gazdasági nehézségek mellett az új ismeretek, tantervek, képzési formák, fejlesztési

különösen a nyugati részeken, azokon a területeken, amelyeken volt ennek hagyománya, viszont az erős orosz hagyományokban gyökerező kulturális örökségű, főleg az ország bal parti részein élő népesség ragaszkodott a megszokott szerkezethez. Az oktatási törvény mindkét törekvésnek meg kíván felelni. Hasonló tendenciákat tapasztalhatunk, ha az oktatás tartalmát és irányítását vizsgáljuk. A centralizált több lépcsős irányítás feloldásáról ugyan határoztak az ukrán oktatási koncepcióban, de a gyakorlatban mindez nem, vagy alig valósult meg. Egyedül az óratervek és az évközi szünidők alakításában van az iskoláknak és helyi önkormányzatoknak némi beleszólásuk, egyéb kérdésekben, mint az oktatási intézmények tanterve, költségvetése és annak felhasználása, a tanácsok kinevezése, a járási oktatási főosztályok és azok vezetői döntenek. A tervekhez nem rendeltek megfelelő többlet pénzeszközöket, és a gazdasági "mélyrepülés" miatt még a törvényileg elfogadott minimumot sem tudják biztosítani. Az oktatási intézmények fenntartása komoly gondot okoz minden területen. Az iskolákban rendszeressé váltak a szénszünetek, a tantermek felújítását önerőből a szülők végzik. A pedagógusok többhónapos bérelmaradása erkölcsileg bomlasztja az oktatást, és erőteljesen rányomja bélyegét a munka és a teljesítmény színvonalára, a felsőoktatási intézményekben ez a korrupció és protekció virágzásához vezetett.

III. A kárpátaljai magyarok helyzete

A Kárpátalján élő magyar közösség helyzete felemásnak ítéltető. Kiépült intézményi rendszere, hatékony politikai-érdekvédelmi szervezetei képviselik érdekeit az államigazgatási szervekben, képviselői vannak a parlamentben és a helyi önkormányzati szervekben egyaránt. Ugyanakkor 1979 óta folyamatosan csökken a magyarság száma és

aránya Kárpátalján, az összefüggő településterület szakadozóban van. Ukrajna gazdasági helyzete rányomja a bélyegét a kárpátaljai magyarok életére is.

A nemzeti kisebbségek tipológiai szempontrendszer szerint a kárpátaljai magyarság minden változó tekintetében még erősnek mondható. Számszerűségét nézve még azon a határon van, amikor saját önálló kulturális életre és kulturális reprodukcióra képes, bár a migrációs tendenciák felgyorsulása esetén nagyon rövid idő alatt a billenőpont határához kerülhet. A területi elhelyezkedés szempontjából általában egy tömbben élnek, ami segíti a kultúra megőrzését. Az identitásuk erős, a nemzethez és kultúrához kötődik, ami logikus válasznak tekinthetünk a XX. századi történelmük és sorsuk alapján. Történelmükkel magyarázható az is, hogy nyelvileg nem asszimilálódtak és nagy százaléuk nem is sajátított el más nyelvet. Ennek oka és következménye is lehet a ragaszkodás az anyanyelvű, viszonylag kiépített intézményrendszerhez.

IV. A magyar nyelvű oktatás az ukrán állam kialakulásának első évtizedében

Azokban a kárpátaljai járásokban, ahol tömbben éltek magyarok, 1945 után hamarosan folytatódott az anyanyelvű oktatás az elemi iskolákban. Ezek zömükben az Ungvári, Munkácsi, Beregszászi járás magyarlakta falvai. Azokon a helyeken, ahol szórványban élnek a magyarok, nem alakult ki semmilyen intézményes anyanyelvű oktatás, még az olyan városokban, falvakban sem, ahol jelentős volt a magyar lakosság lélekszáma. Nem szerveztek anyanyelvű oktatást a Nagyszőlősi járás görög katolikus falvaiban sem, mivel itt a lakosságot vallási alapon ukránnak nyilvánították. 1945-ben államosították az iskolákat,

átvezették a szovjet típusú előbb hétosztályos, majd később nyolcosztályos alapiskolai rendszerre.

A magyar nyelvű továbbtanulást sokáig az előbb Huszton, majd a Munkácson működő tanítóképző jelentette. 1951-ben magyar szakot szerveztek az Ungvári Tanárképzőben, amit az 1950-ben megszüntetett Ungvári Tanítóképző bázisán hoztak létre. A magyar szakot 1954-ben bezártak és a diákokat átvezették az Ungvári Állami Egyetem filológia szakára, ahol mint orosz szakos tanárok szerezhettek diplomát. 1963-ban magyar nyelv és irodalom szakot nyitottak az Ungvári Állami Egyetemen. A 70-es évektől lehetett magyar nyelven és magyar nyelvből felvételizniük az Ungvári Állami Egyetemre a magyar középiskolában érettségizetteknek, amit viszont törvényileg nem rendeztek, és így azt csak szerzett jogként, évről évre újra kiharcolva tudják érvényesíteni a kárpátaljai magyarok.

Mire a felvételizés lehetőségét valamilyen szinten biztosították, leépültek a magyar középiskolák. A tanulólétszám gyors csökkenése, főleg a városokban, majdnem teljesen elsorvasztotta az anyanyelvű iskolahálózatot.

Magyar nyelvű óvodai nevelés és szakképzés gyakorlatilag nem létezett. Az évtized végén megnyitott magyar csoportok szervezése a két szakközépiskolában már a gorbacsovi "glasznosztynak" köszönhető.

Az elmúlt évtizedben kialakult és stabilizálódni látszik a kárpátaljai magyar nyelvű oktatási hálózat szerkezete. A tömbmagyarság körében működnek a magyar tananyelvű oktatási intézmények, melyek tanulószámát tekintve sok helyen kis létszámúak, ami a fenntartási költségeket tekintve állami támogatásra és kiegészítésre szorul. Az intézmények megszüntetésére irányuló politikai nyomás, amely a kisebbségek oktatási koncepció-tervezetében nyilvánult meg, visszaszorulóban van, mintha ezeket az intézkedéseket szorgalmazó

Egyelőre nem került a parlament elé, mert a parlamenti bizottságok átdolgozásra visszaküldték a betérjesztőknek. Abban, hogy a parlamenti bizottságok nem tartották alkalmasnak a parlamenti vitára, szintén nagy szerepe lehetett az államelnöki választásoknak.

Az ukrán oktatási törekvések az évtized elején, a függetlenség elnyerése után igazodtak az európai törekvésekhez, legalábbis a határozatok és a deklarációk szintjén. Az oktatási dolgozók 1992-es első kongresszusán elfogadott koncepció alapján megállapíthatjuk, hogy a születő új állam oktatáspolitikai törekvéseiben megtalálhatók azok a gondolatok, amelyek a rendszerváltás utáni években a közép-kelet-európai állam oktatáspolitikáját meghatározták:

- az oktatás szerkezeti és tartalmi megújulása, integrálása az európai rendszerbe, felzárkóztatása a fejlett országok oktatásának színvonalához;
- az állami monopólium megszüntetése az oktatás terén, a különböző szintű nem állami alapítású oktatási intézmények létrehozásának támogatása által, az állami oktatási intézmények, decentralizálása, liberalizálása, nyitottságának biztosítás, révén.

Az új oktatási törvény szerkezetében meghagyta a szovjet-orosz típusú centralizált oktatási rendszert, egy keskeny folyosót nyitva az európai típusú oktatási szerkezetnek. A társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölésére létrehozott és a maga idején haladó, egységes és kötelező komprehenzív iskolák a szocializmus által irányított rendszerben középszerűvé torzultak, már sem a tehetséges és tanulni vágyó gyerekek, sem a kevésbé törekvők igényeit nem elégítették ki.

A lokális elit (amely már korábban is külön jól felszerelt, úgynevezett tagozatos iskolákba járatta gyermekeit) szorgalmazására jöttek létre a tehetséggondozó oktatási intézmények, a líceumok és a gimnáziumok. A szervezésük az évtized fordulóján megkezdődött,

ДЕБРЕЦЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Л. КОШУТА

Ілдіко Орос

**СТАНОВИЩЕ УГОРСЬКОМОВНОЇ ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ
В ПЕРІОД ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ ВСТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ (1989-1999 РОКИ)**

*Тези докторської дисертації
(на здобуття звання доктора філософії PhD)*

Керівник теми: Сабо Ласло Тамаш, кандидат наук, доцент університету

2000

Політичні зміни останнього десятиріччя минулого століття знову перемалювали карту східної частини Європи. Розпад радянської імперії, мов лавіна, дав поштовх процесу створення нових держав, сприяв об'єднанню розділеної на дві частини Німеччини, зруйнував залізну завісу між Східною та Західною Європою. У Радянському Союзі під знаком зв'язаної з іменем Горбачова гласності у пресі, в "саміздатах" появилось все більше публікацій про ущемління прав та інтересів різних республік, регіонів, народів, національностей, суспільних груп.

Партійні керівники, замість задоволення корінних і законних вимог національностей та вирішення назрілих суспільних питань, пошуки забезпечення наступності радянської системи намагалися вести шляхом розв'язання проблем, що лежали на поверхності, зокрема, збереження, розвитку народних традицій, танців, пісень тощо. Настав період бурхливого розквіту діяльності різних організацій, товариств, що ставили своєю метою відродження історичних традицій, культурних цінностей, зокрема, сільських звичаїв, народних традицій. В період гласності політично забороняти зібрання людей було вже неможливо, можна було хіба у певній мірі обмежувати їх. Використовуючи таке становище, невпинно росла кількість громадських організацій, які, зміцнивши свої ряди, поруч з збереженням культурних цінностей, дедалі ширше почали займатися і суспільними проблемами. Різні громадські організації поступово переростали в народні рухи, які поступово політизувалися і в кінцевому рахунку перетворилися у партії, громадські об'єднання, що ставили своєю метою захист інтересів різних груп, а з часом, з відродженням самостійних національних почуттів, виступили організаторами відокремлення республік.

Ці зміни торкнулися всіх регіональних об'єднань. До Закарпаття, розташованого в західній частині Радянського Союзу, вітер гласності торкнувся в кінці минулого десятиріччя. У багатьох населених пунктах області були створені гуртки, групи, що ставили своєю метою збереження рідної мови, культурних традицій. Створені в цей період літературні гуртки створили сприятливі умови для зустрічей представників інтелігенції, які, поруч з вказаними у робочих планах гуртків офіційними темами, мали можливість обговорювати також актуальні політичні проблеми.

Партійне керівництво змушено було займатися різними конфліктами національного характеру, що виникали в різних куточках імперії. Закарпатський обласний комітет КПУ в кінці 1988 року також провів кілька нарад з метою вивчення становища закарпатських народних меншин. Саме на цей період припадає створення Українського товариства рідної мови імені Т. Г. Шевченка. Діяльність Товариства угорської мови намагалися перетворити у секцію цього товариства, керувати його діяльністю зверху. Але на проведених в 1989 році установчих зборах закарпатської організації Товариства рідної мови імені Т. Г. Шевченка присутні на них представники угорської інтелігенції виявили бажання створити свою самостійну угорську організацію. Товариство угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) створене в лютому 1989 року, як об'єднання, покликане захищати інтереси та культуру громадян угорської національності регіону. Починаючи від установчих зборів, Товариство одним з основних своїх завдань вважав розвиток угорськомовної освіти в області: відкриття закритих в 70-их роках угорських шкіл, розз'єднання так званих інтернаціональних шкіл з двома-трьома мовами навчання, закладання фундаменту середньої та вищої

угорськомовної освіти і дальший її розвиток. Підвищенню інтересів та вимог до угорської мови та культури сприяло і те, що з ліквідацією "залізної завіси" кордони стали більш прохідними, закарпатці (не тільки угорці) мали можливість вільно знайомитися з Угорщиною. Побачені в цій країні умови сприяли тому, щоб батьки порвали з підказаною ідеологічним впливом практикою віддавати своїх дітей до шкіл з російською мовою навчання, вони почали тепер більше уваги приділяти угорськомовному навчанню своїх нащадків. У значній мірі спрямо цьому процесу те, що, починаючи з кінця 80-их років, перед учнями відкривалися все ширші можливості продовжити своє навчання у вищих навчальних закладах Угорщини.

Але процес поступу до угорських вищих навчальних закладів як технічно, так і по змісту відрізнявся від процесу, який практикувався у нас, бали, нараховані на підставі оцінок атестату зрілості, не враховувалися, як це практикувалося в Угорщині, замість цього отримані на вступних іспитах бали подвоювали, що для закарпатських абітурієнтів було не вигідним. Внаслідок цих умов можливістю навчатися в угорських вищих навчальних закладах могли скористатися передусім діти представників інтелігенції, що займали керівні посади. Після зміни влади в Угорщині ці можливості були значно розширені, багато випускників закарпатських середніх шкіл виявили бажання продовжити навчання в угорських вищих навчальних закладах. До середини десятиріччя вдалося спрямувати цей процес у більш сприятливе русло шляхом обмеження кількості стипендій, які на конкурсній основі могли отримувати студенти різних категорій в залежності від кількісного складу угорців регіону. Впроваджені у зв'язку з цим заходи викликали певні напруження, так як швидкі темпи економічного занепаду самостійної та суверенної України розширили коло молоді, яка намагалася продовжити своє навчання в Угорщині. Багато молодих людей, які вчилися в Угорщині, у вирішальному періоді свого життя мешкали далеко від батьків, піддавалися впливу різноманітних процесів соціалізації і після закінчення навчання не вернулися на свою батьківщину. Разом з тим можливості продовжити навчання в Угорщині підвищили інтерес до угорськомовної початкової та середньої освіти. Угорськомовна освіта для закарпатських угорців перетворилася у своєрідну стратегію виживання, що, з одного боку, підвищив інтерес до угорської мови та культури, а з другого боку, послужив підставою для дискусії, яка триває у суспільстві до цього часу. Як можна користуватися можливостями продовження навчання в Угорщині, за індивідуальним правом кожного випускника, чи за громадським правом, що брати до уваги при сприянні продовженню навчання: інтереси особистості чи суспільства, звідки виділяти кошти для продовження навчання - на місці чи в Угорщині? Ці питання вже протягом десятиріччя перебувають у центрі уваги суспільства. Завдяки чільній увазі засобів масової інформації становище освіти, особливо вищої освіти, мешкаючих за кордоном угорців, у тому числі закарпатських, постійно знаходиться на порядку денному, але досвід, тенденції розв'язання цих проблем ще не узагальнені в обґрунтованих рефератах.

Основна мета дисертації

Беручи до уваги становище національних меншин і виходячи з суспільної значимості освіти, показати становище, зміни угорськомовної освіти на Закарпатті, накреслити основні її тенденції, підвести підсумки роботи, проведеної за минуле десятиріччя.

Методи дослідження

Після розкриття основних тенденцій публікацій спеціальної літератури по даній темі, ми зупинилися на основних політичних процесах, які після утворення нової незалежної і суверенної української держави у певній мірі впливали на освіту національних меншин, у тому числі й угорської національної меншини. Шукали тенденції, які впливали і продовжують впливати на структуру та зміст української освітньої системи. Основні тенденції зміни закарпатської угорськомовної освіти розкривали на підставі рефератів, написаних про створення нових закладів освіти. Взяли інтерв'ю від осіб, які відіграли визначну роль у формуванні угорськомовної освіти на Закарпатті. За допомогою статистичних даних та досліджень, поглибленого вивчення отриманих даних показали становище шкіл, формування учнівських контингентів, вчительських кадрів, економічне становище навчальних закладів. Володіючи необхідними статистичними даними про освіту, ми поцікавилися і тим, яким чином взаємодіють такі поняття, як становище сім'ї, національної меншини та продовження навчання після закінчення середньої школи, які можливості відкриваються перед випускниками угорськомовних шкіл для здобуття вищої або спеціальної освіти. Для глибокого показу цієї проблеми шляхом анкетування провели широке вивчення громадської думки.

Структура дисертації

У першому розділі на підставі науково реферату підведені підсумки взаємодії становища національних меншин на Закарпатті, їх освіти та суспільної мобільності.

У другому розділі на основі типології національних меншин показали становище і типи національних груп, мешкаючих на території України.

У третьому розділі з врахування системи типизації національних меншин, показали становище угорців Закарпаття, як національної меншини, наділеної колективними правами.

У четвертому розділі показали зміни та становище угорськомовної освіти на Закарпатті від дитячих дошкільних закладів до вищої і спеціальної освіти.

Окремий розділ присвятили можливостям здобуття вищої освіти, так як вони мають вирішальне значення для національних меншин. Доступність вищої освіти, з одного боку, забезпечує умови для вертикальної суспільної мобільності позитивного напрямку, бо чим вищою за рівнем освітою володіє особистість, тим більші можливості відкриваються перед нею на ринку праці. З другого боку, здобуття вищої освіти на рідній мові справляє вагомий вплив на всі інші форми освіти. Можливість продовження навчання у закладах вищої освіти рідною мовою зміцнює позиції освіти рідною мовою взагалі, а значить і позиції мови національної меншини у суспільстві. Вона позитивно впливає на якість освіти, так як спонукає студентів вищих навчальних закладів, в яких діє чітка система прийому, на виконання вимог, необхідних для поступу на навчання. Підготовка педагогічних кадрів в інститутах має вирішальне значення, так як випускники цих інститутів мають можливість проводити навчання своїх студентів на якісно вищому рівні. У цьому розділі передусім на підставі статистичних даних вивчали можливості продовження навчання, накреслили основні напрямки цієї системи.

Маючи у своєму розпорядженні достовірні дані про можливості вибору форм продовження навчання у вищих навчальних закладах, за допомогою емпіричного аналізу вивчали думки, бажання продовжити навчання випускників середніх шкіл кінця минулого тисячоліття.

Дослідженням охопили всіх випускників середніх шкіл з угорською мовою навчання, а також трьох ліцеїв реформатської, одного ліцею католицької церкви та випускників восьмикласної угорської гімназії. Вивчали також думки випускників двох закладів професійно-технічної освіти, в яких діють групи з угорською мовою навчання – Мукачівського педагогічного училища та Яношівського ліцею. Навідалися і в ряд середніх шкіл з українською мовою навчання, в яких за нашими даними контингент учнів угорської національності вагомий.

Вважали особливо важливим вивчення стремління продовжити своє навчання випускників цього навчального року тому, що представники даного покоління приступили до навчання ще в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, але суть радянської системи освіти вже не відчули на власному досвіді. Припинився політичний тиск, хоча випускники середніх шкіл відчували це тільки у незначній мірі, у той же час у країні наростала економічна невпевненість. Політично-економічне становище в Україні, яка відігравала своєрідну роль буферної держави, розташованої між Росією та Європою, розвивалося повільніше у порівнянні з сусідніми східно-європейськими державами, що сприяло діяльності так званих "спритних людей", інтересам тіньової та "сірої" економіки, виникненню мафіозних структур, а це призвело до недооцінки знань. Зміна державної влади наклала свій відбиток на всю систему освіти. Цьогорічні випускники середніх шкіл у перші роки свого навчання у школах загальної освіти вивчали російську мову, потім з одного дня на другий день їх почали вчити українській мові, не забезпечивши для цього навіть мінімальні умови. У таких умовах нас цікавило те, які фактори і в якому напрямку діють на вибір форм продовження навчання.

Враховуючи викладене вище становище, при складанні анкети опитування ми намагалися вивчати можливі взаємодії між слідуючими факторами:

- соціальне становище сім'ї та вибір професії випускниками середніх шкіл;
- наскільки впливають національна самосвідомість та субкультура сім'ї на продовження навчання дітей;
- суспільне розшарування батьків та його вплив на продовження навчання випускників середніх шкіл.

I. Національні меншини та освіта

Завдання освіти - забезпечити для учасників навчання можливості для їх суспільної мобільності, оволодіти необхідною культурною спадщиною, завдяки чому вони можуть здійснити свої інтереси в здобутті матеріальних благ. Освіту, так як вона легалізує ревелентну культурну спадщину в даному суспільному просторі, слід розглядати вирішальним фактором процесу соціалізації. Будучи важливим інститутом суспільства, освіта політично детермінована, вона завжди залежить від субкультури еліти, перебуваючої при владі, яка намагається законсервувати свій вплив з тим, щоб освіта здійснювалася відповідно визначених нею норм, систем цінностей.

Так як освіта завжди носить суспільний характер, представники національних меншин змушені у боротьбі за здобуття необхідних матеріальних благ, забезпечення простору для своєї субкультури інтегруватися з субкультурою перебуваючої при владі еліти, у протилежному випадку вони розчиняються в ній, що несумісне з їх основною функцією.

На практиці ключовим питанням національних меншин є співвідношення викладання данної мови і мови викладання взагалі, що в кінцевому рахунку призводить до застосування різних технічних методів освіти. Ці техніки можуть бути перевідними (transitional programme), поглиблюючими (immersion programme), мовозберігаючими (language maintenance programme), якщо вони призводять до досягнення позитивної суспільної мети, тобто сприйнятливі для національної меншини, відповідають її вимогам. Об'єктивізація висунутих вимог взагалі залежить від позиції національної меншини у суспільстві.

Які фактори визначають становище національних меншин, як їх можна описати і в якому співвідношенні перебувають вони з піднятим ключовим питанням, тобто вибором найбільш сприятливої для неї форми освіти?

У зв'язку з таким запитанням можемо констатувати, що при накресленні типологічної системи західно-європейських і східно-європейських національних меншин з точки зору основних факторів істотної різниці немає. Різниця спостерігається передусім в умовах, часовому факторі виникнення національної меншини (коли вона відокремилася від свого основного народу, перед утворенням народності чи після цього, наскільки важким чи простим, болісним або безболісним був цей процес). Ці фактори виникнення національних меншин у великій мірі визначають їх нинішнє становище, особливо в організації самостійного культурного життя, визначальним фактором чого є знання рідної мови, користування нею. З цієї точки зору у національних меншинах західно-європейських країн спостерігається процес за схемою: рідна мова – двомовність – зміна мов – сприйняття мови національної більшості. Двомовність становиться майже повним. Престиж, суспільна цінність рідної мови відтісняється на другий план, нею користуються в основному в сфері індивідуального спілкування, таке явище становиться характерним передусім для провінцій, рідна мова у селах існує на правах діалекту, перестає служити носієм високої культури, її розвиток припиняється, що з часом призводить до її занепаду. Характеризуючи національні меншини західно-європейських країн, поруч з користуванням та знанням мови, як правило, беруть до уваги їх розташування у просторі, економічно-суспільні позиції, чисельність і в залежності від цих факторів – національну самосвідомість.

Характеризуючи національні меншини східно-європейських країн, також розглядають вище названі фактори, але з точки зору користування рідною мовою і збереження самостійної інтелектуальної культури їх поділяють чіткіше, більш однозначно на певні категорії. Іншим важливим фактором служить чисельність національних меншин, вона може бути вирішальною у визначенні того, на якому рівні (республіканському, регіональному чи місцевому) вона може брати участь у визначенні свого становища, своїх інтересів, з якою вагою може брати участь у процесах їх захисту, якими можливостями може користуватися в області своєї культури, її збереженні, репродукції еліти, необхідної для забезпечення необхідного інтелектуального рівня. Відносно цього існує думка, що домогтися такої мети може національна меншина, чисельність якої перевищує 100 тисяч чоловік. З точки зору територіального розміщення більш вагомі позиції можуть завоювати національні меншини, що живуть компактно,

вони мають більш широкі можливості для збереження своєї національної самосвідомості, користування рідною мовою, оволодіння іншою мовою або іншими мовами. Саме названі вище фактори, тобто чисельність, територіальне розміщення, національна самосвідомість національної меншини визначають її організованість, що є зовсім не другорядним з точки зору збереження, захисту її інтересів. Значить, коли мову ведемо про національні меншини, врахування цих факторів обов'язкове.

Освіта - органічна складова частина культури. Вона служить фундаментом культури, відіграє величезну роль у передачі наступним поколінням всіх накопичених в ході історії культурних цінностей. З точки інтересів національної меншини далеко не байдуже, якою мовою ведеться освіта, що і яким чином передає вона наступним поколінням, чи придатна вона для того, щоб озброїти національну меншину важливими, забезпечуючими суспільну мобільність знаннями. При організації освіти завжди виникає запитання: чи потрібна національній меншині освіта рідною мовою, а при наявності такої потреби, як впливає становище даної національної меншини на здійснення цього завдання, наскільки уважно, толерантно відноситься національна більшість до цих вимог. Постановка цих питань особливо цікава у випадку, коли за певний період національна меншина перетворилася у національну більшість, а остання, у свою чергу, у національну меншину, а також у зв'язку з тим, наскільки впливає цей процес на становище інших національних меншин і на організацію освіти рідною мовою. Такі процеси характерні для всієї України, яка у 1991 році стала незалежною, суверенною державою. Український народ, хоча до того часу, у складі Радянського Союзу у рамках УРСР вважався державотворчим народом, але з точки зору користування мовою та інших позицій в дійсності залишився національною меншиною, а російський народ, навпаки, втративши свої імперські позиції, перетворився в незалежній Україні у національну меншину. Користуючись наявними інформаціями, ми вивчали становище національних меншин в Україні, склали їх типологічну схему, щоб в залежності від неї проаналізувати нашу угорськомовну освіту, юридичні процеси, устремління нової держави.

Становище національних меншин України різне, зрозуміло, й вимоги їх різні, що проявляється і в різних освітянських технологіях.

В історії багаточисленних, проживаючих компактно національних меншин проявляються певні паралелі. Спостерігаються інтенсивні вимоги до освіти на рідній мові, у 20-их роках минулого століття це проявилось в організації шкіл різних рівнів освіти, що, разом з культурним розвитком, сприяло зміцненню національної самосвідомості. Очевидно пізнання цього процесу сприяло тому, що політика радянської імперії знищила систему освіти національних меншин, фізично ліквідувала її інтелігенцію. Ця акція виявилася настільки результативною, що вона прискорила асиміляцію багатьох багаточисленних національних меншин. Цей процес настільки прискорився, що окремі національні меншини опинилися в стадії зміни мови, двомовність стала все більш характерною. Рідна мова була відтіснена в приватну сферу, належність до тієї чи іншої церкви теж сприяла ослабленню позиції рідної мови, адже переважна більшість національних меншин дотримувалась православного віросповідання. У поляків церква, як державний інститут, зміцнює і зберігає національну самосвідомість, і, таким чином, разом з релігією створює специфічне становище, хоча переважна більшість мешкаючих на території України поляків своєю рідною мовою вважають вже українську мову.

У подібному становищі опинилися румуни та угорці. Позицію румунської національної меншини зміцнює те, що молдавани, яких за рідною мовою та освітою також можна вважати румунами, мало в чому відрізняються від румунів. Румуни, угорці та молдавани опинилися на території України внаслідок анексії своїх територій, характерним для них є міцна національна самосвідомість. Це пояснюється тим, що їх предки брали участь у формуванні своїх народностей, в них же живучі славні історичні традиції минулого свого народу. Про це свідчить їх висока організованість, прихильність до рідномовної освіти. Школи цих національних меншин в основному відповідають їх позиціям в суспільстві, вони мало прихильні до асиміляції, їх становище у суспільстві ослабляється в основному тільки за рахунок міграції. За національною самосвідомістю та вимогам до цих двох національних меншин можемо віднести ще мешкаючих компактно кримських татар. Однак внаслідок важкого економічного становища здійснення вимог цієї національної меншини залишається малоефективним. Її рідномовна освіта далеко відстає від рівня, на який вона в дійсно демократичній державі за своєю позицією в суспільстві могла б претендувати.

До окремої категорії відноситься російська національна меншина. Її абсолютна та релятивна чисельність висока в Україні, таким чином успішно могла б здійснити свої вимоги відносно забезпечення рідномовної освіти. Внаслідок історично сформованої самосвідомості вона майже зовсім не відчуває сутність долі національної меншини, володіє не настільки національною, а більше імперською самосвідомістю. Що стосується рідномовної освіти, її вимоги задоволені.

Національні меншини, які прибули в Україну як біженці або мігранти, наприклад, євреї, болгари, білоруси, вже перебувають у фазі двомовності або повної зміни мови. У питаннях освіти та інших національних проблем вони зміцнюють позиції росіян, так як проявляють прихильність не до рідномовної, а російськомовної освіти, вважають російську мову носієм високої культури, їх інтелігенція пройшла процес соціалізації і користується в основному російською мовою.

У специфічному становищі опинилися євреї, за чисельністю вони могли б претендувати на самостійне культурне життя, але мешкають в діаспорах, розсіяних по всій території України, у проблемах мови вони зміцнюють позиції російської культури, у той же час їх самосвідомість висока й динамічна, євреї користуються сильними економічними позиціями, концентруються в основному в столиці, справляють відчутний вплив на економічне та політичне життя України.

Національна самосвідомість українців неухильно посилюється, але для неї все ще характерним залишається регіональність. Це пояснюється тим, що українці століттями не мали своєї самостійної держави. Це спонукає їх до того, щоб чим швидше надолужити своє багатостолітнє відставання, сповна скористатися своєю владними високопотенційними можливостями. У галузі освіти це проявляється в неухильному розширенні мережі українських шкіл.

II. Виникнення української державності та її вплив на рідномовну освіту

Державні стремління стосовно освіти, особливо у процесі державоутворення, можна охарактеризувати, виходячи з аналізу відповідних законів та урядових рішень, прийнятих у цих питаннях. Аналізуючи ці документи, ми зробили відповідні висновки про те, наскільки брала до уваги перетворена з національної меншини у національну більшість українське суспільство

освітянські вимоги проживаючих на території держави національних меншин, які тенденції спостерігаються в галузі рідномовної освіти в країні в цілому. Виходячи з цього, ми могли точніше визначитись відносно основної теми данної дисертації – становища, місця та можливостей угорськомовної освіти на Закарпатті.

Прийняті в кінці 80-их - початку 90-их років закони та урядові рішення України стосовно прав національних меншин в період встановлення незалежної держави можна вважати цілком толерантними до національних меншин, адже вони дозволяли користуватися рідною мовою на всіх рівнях освіти, гарантували культурну автономію (хоча не уточняли зміст цього поняття), більше того, на територіях, де національна меншина становить більшість населення, дозволяли (хоча б в принципі) користуватися мовою національної меншості як другою державною мовою. Очевидно, при прийнятті цього закону визначальним було те, що український народ в складі Радянського Союзу вважався національною меншиною, а в окремих регіонах для впровадження українськомовної освіти довелося заручатися певними уступками влади.

У той же час цей документ проголосив ідею національного виховання (органічну єдність освіти та національних традицій, народних звичаїв, збереження і примноження культури українського народу, важливим інструментом яких вважали освіту). У той же час у цьому документі ніби зовсім забули про задоволення вимог національних меншин, запропонований ним розвиток освіти ніби зовсім не стосується рідномовної освіти національних меншин.

1996 рік можемо вважати поворотним у ставленні до національних меншин. Нова Конституція, в основу якої була закладена ідея національної держави, нагадала про необхідність уточнення кількох законів, що стосувалися національних меншин, правда, в той же час вона проголосила про заборону ущемління, обмеження раніше проголошених її прав.

Тільки нетерпеливістю до національних меншин, стремлінням чим скоріше здійснити ідею національної держави, прискорити асиміляцію можна пояснювати розроблені і прийняті Міністерством освіти України в 1997-1998 роках проекти цілого ряду концепцій, покликаних регулювати освіту національних меншин. Їх зміст знаходився у повній протилежності з усіма прийнятими раніше і дійсними на той час законами, урядовими рішеннями, що регулювали питання прав, освіти, користування рідною мовою національних меншин. Навколо цих концепцій розгорілися широкі соціолінгвістичні конфлікти.

Таке становище могло послужити яскравою ілюстрацією тодішнього стану України. Національні меншини, які становили значну частину населення країни, не залучали до процесу державоутворення, замість кількох десятирічного процесу проблему створення національної держави намагалися здійснити одноразовими і негайними розпорядженнями. Правда, в міністерстві не прийняли ці концепції, але і не відкликали їх. Не виключена можливість, що причиною цього були вибори президента 1999 року, але після них знову можуть вернутися до даного питання.

Подібне становище складається навколо Закону про мови. Всі відомі до сьогодення проекти Закону про мови вміщують серйозні ущемління прав національних меншин стосовно користування рідною мовою. Вони до цього часу не подані парламенту, так як парламентські комісії вернули їх авторам на доробіток. Немаловажну роль у тому, що парламентські комісії

вважали непридатними для обговорення ці проекти, очевидно також відіграли вибори президента.

Концепції української освіти на початку десятиріччя, в період після здобуття Україною незалежності, рівнялися на європейські устремління, у всякому випадку хоча б на рівні прийнятих рішень та декларацій. На основі прийнятої в 1992 році на I. з'їзді працівників освіти концепції можемо зробити висновок, що в освітянській політиці народжуючої держави вміщені ідеї, що визначали політику освіти держав Центральної та Східної Європи після зміни державної влади, а саме:

- оновлення структури і змісту освіти, його інтеграція до європейської системи, піднесення до рівня освіти розвинутих країн;
- ліквідація державної монополії в галузі освіти шляхом підтримки заснування навчальних закладів недержавної мережі навчання, децентралізація, лібералізація, забезпечення відкритості державних навчальних закладів.

Новий Закон про освіту зберіг структуру централізованої освітньої системи радянсько-російського типу, залишив тільки вузький коридор для освітніх структур європейського типу. Створені для ліквідації суспільних нерівноправностей і в свій час прогресивні, єдині та обов'язкові компрегензивні школи при соціалістичній системі управління перетворилися у посередні за своїм рівнем освіти навчальні заклади, вони не могли задовільняти вже не тільки вимоги обдарованих дітей, але навіть посередніх за своєю успішністю учнів.

За вимогами локальної еліти (яка вже і раніше влаштувала своїх дітей у добре обладнані, забезпечені всім необхідним школи) були створені навчальні заклади, ліцеї, гімназії для обдарованих дітей. На порозі десятиріччя приступили до організації таких шкіл, особливо у західних регіонах України, у місцях, де такі заклади освіти мали свої традиції. У той же час Лівобережна Україна з сильною російською національною більшістю та міцними російськими культурними традиціями продовжувала підтримувати звичну структуру освіти. Закон про освіту намагався задовольнити вимоги обох цих концепцій. З подібними тенденціями зустрічаємося при вивченні змісту освіти та керівництва цією галуззю. Хоча в концепції освіти передбачалося відмінити багатоступенчасту систему централізованого управління галузі, на практиці це не здійснили або здійснили тільки частково. Школи та місцеві самоврядування мали право висловлювати свої думки тільки з приводу планування розкладу уроків та визначення тривалості канікул, в інших питаннях, зокрема, в формуванні навчальних програм закладів освіти, їх бюджету, використанні виділених коштів, призначенні вчителів рішення приймали районні управління освіти та їх керівники. Для виконання намічених міроприємств не виділяли додаткові кошти, більше того, внаслідок занепаду економіки не могли забезпечувати для цього навіть передбачені законами мінімальні кошти. В усіх областях збереження закладів освіти завдало серйозних проблем. У школах систематичними стали так звані опалювальні канікули, класи ремонтували, оновлювали батьки. Кількамісячне відставання у виплаті заробітної плати вчителів чітко відображалось на рівні роботи педагогів, у вищих навчальних закладах процвітали корупція та протекціонізм.

III. Становище угорців Закарпаття

Становище угорських спільнот Закарпаття слід вважати різним. Створена система угорських закладів, інтереси угорців в державних органах влади захищають ефективно діючі товариства, організації, вони мають своїх представників у парламенті, місцевих органах самоврядування. У той же час, починаючи від 1979 року, кількість угорців на Закарпатті, їх процентне співвідношення до чисельності інших національностей неухильно зменшується, проходить процес розпаду територій з компактним проживанням угорців. Складне економічне становище України відображається і на житті закарпатських угорців.

Але з точки зору типології закарпатські угорці в усіх відношеннях вважаються ще сильною національною меншиною. За чисельністю вони знаходяться на межі, коли вони ще придатні на самостійне культурне життя, хоча внаслідок прискорення міграційних процесів за короткий час можуть опинитися під цією межею. Угорці Закарпаття в основному мешкають компактно, що сприяє збереженню їх національної культури. Національна свідомість сильна, тісно зв'язана з історією та культурою свого народу, що слід вважати цілком логічним, беручи до уваги важкі історичні процеси, які довелося пережити угорцям у ХХ столітті. Вони не пройшли мовної асиміляції, значна їх частина не володіє іншою мовою. Це служить як причиною, так і наслідком їх тісної прив'язаності до угорськомовної, в основному належним чином розбудованої мережі культурно-освітніх закладів.

IV. Угорськомовна освіта у першому десятиріччі становлення української державності

У районах Закарпаття з компактним проживанням угорського населення після 1945 року незабаром відкрилися початкові угорськомовні школи. Вони в основному працювали в угорських селах Ужгородського, Мукачівського, Берегівського районів. У місцях з незначною за чисельністю угорською діаспорою можливостей для навчання угорською мовою не було, навіть у таких містах і селах, де кількість угорського населення була значною. Не створили можливостей для навчання угорською мовою і в тих селах Виноградівського району, де переважна більшість мешканців дотримувалася греко-католицького віросповідання, так на цій підставі їх автоматично вважали українцями. У 1945 році провели націоналізацію шкіл, впровадили радянську систему освіти спочатку з семикласною, згодом восьмикласною загальною освітою.

Тривалий час можливостей для продовження навчання угорською мовою були тільки у Хусті, пізніше Мукачеві, де відкрилися угорськомовні педагогічні училища. У 1951 році в Ужгородському педагогічному училищі відкрили відділення з угорською мовою навчання, створеного на базі ліквідованого у 1950 році Ужгородського педагогічного інституту. Але в 1954 році угорське відділення закрили, його студентів перевели на філологічний факультет Ужгородського державного університету, де вони мали можливість здобути дипломи вчителя російської мови. У 1963 році в Ужгородському державному університеті відкрили відділення угорської мови та літератури. Починаючи від 70-их років, поступаючи в Ужгородський державний університет випускники угорських середніх шкіл мали право складати вступні іспити угорською мовою. Але таке право офіційно

не узаконили, таким чином, закарпатським угорцям щороку довелося його завойовувати.

Коли можливості для складання вступних іспитів були забезпечені, почався процес деградації угорськомовних середніх шкіл. Кількість учнів швидко зменшувалась, особливо в містах, що могло привести до повної деградації угорськомовної освіти.

Угорськомовних дитячих дошкільних закладів, професійно-технічних училищ практично не було. Угорські групи вдалося відкрити лише у двох професійно-технічних училищах і тільки в кінці десятиріччя завдяки горбачовської "гласності".

В той же час проходив процес стабілізації створеної за минуле десятиріччя мережі угорськомовних закладів освіти. У місцях компактного проживання угорців діють школи з угорською мовою викладання, але в окремих місцях їх учнівський контингент малочисельний, тому їх утримання вимагає виділення значних державних коштів. Проявлений в проекті концепції освіти національних меншин політичний тиск, спрямований на ліквідацію таких шкіл, припинився, політичні сили, які у свій час були прихильниками здійснення цих концепцій, вже не намагалися створити "соборну", монолітну, єдину і суверенну Україну за рахунок прискорення асиміляції національних меншин. У той же час, замість засобів політичного тиску школи національних меншин опинилися під впливом ще більш ефективних, економічних засобів тиску, держава намагалася відійти від матеріальної підтримки шкіл, не дбала про створення належних умов, необхідних для нормального функціонування закладів освіти. Саме до такого висновку ми прийшли, вивчаючи процеси розвитку закладів освіти, діяльність яких останнім часом майже повністю підтримують тільки громадські організації. Про це свідчить і те, що переклад підручників не організували, мотивуючи це тим, що він обходиться занадто дорого, таким чином, у школах національних меншин змушені користуватися українськими підручниками, які учні не зовсім розуміють. Держава не забезпечує матеріальні умови, необхідні для ефективного вивчення мови, не створила навіть елементарні умови для оволодіння учнями державної мови (вчителів української мови та літератури для національних шкіл не готують, до цього часу немає досконалого українсько-угорського словника, підручників української мови та літератури для національних шкіл, не розроблена концепція викладання української мови у школах національних меншин тощо).

Викладання української мови у школах національних меншин – важливий суспільний фактор на Україні, але держава не забезпечила для цього ні методичні, ні матеріальні умови, не дивлячись на те, що передбачений Законом про мови п'ятирічний термін, визначений для освоєння державної мови, минув і таким чином складання іспитів на атестат зрілості та вступних екзаменів у вищі та середні спеціальні навчальні заклади українською мовою став обов'язковим.

Як в Україні в цілому, так і на місцях проходить процес реорганізації спеціальної професійної освіти. Характерним для цього процесу є те, що він не може покищо здійснити пристосовану до вимог ринкових відносин зміну профілю професійної підготовки, тому викладання як загальних, так і спеціальних дисциплін ведеться на низькому рівні, причиною чого, окрім економічних труднощів, є відсутність досконалих навчальних програм, нових форм підготовки спеціалістів різних професій. Основною проблемою підготовки спеціалістів угорською мовою є те, що вона носить не впевнений, випадковий

характер, в училищах осіб, які несли б відповідальність за це, керували цим процесом, немає.

Останнім часом підвищується національна самосвідомість закарпатських угорців, що живуть у діаспорі. Нащадки заселеного у свій час німецькомовного населення в основному римо-католицького віросповідання, але богослужіння в церквах проводяться угорською мовою, таким чином впровадження угорською мовою для них перетворився у визначальний фактор. Спільнота опинилася на межі зміни мови, цілком очевидно, що коли зміни відбудуться на кілька років пізніше, цей процес повністю завершиться, так само, як це відбулося у діаспорах Ужгородського району. Зміцненню угорської самосвідомості діаспор регіону, розташованого вздовж верхньої течії Тиси, сприяє те, що з підвищенням прохідності кордонів більш високий життєвий рівень населення Угорщини здався привабливим для них. Багато людей впащувалися на роботу в Угорщині, немало з них намагається переселитися на постійне місце проживання в цю країну. Закарпатська угорська спільнота для багатьох громадян Угорщини на початку десятиріччя здавалася навіть винятковим явищем, організація відпочинку закарпатських дітей в Угорщині теж у значній мірі сприяла відродженню втраченої національної самосвідомості, у тому числі і серед дітей, які вже ледве володіли угорською мовою. Сприяв цьому процесу і швидкий занепад економіки України. Зміцнення угорської самосвідомості проявилось і в підвищенні інтересів до організації угорськомовної освіти. Це проявилось спочатку в організації клубних вечорів, пізніше - недільних шкіл, нарешті в організації факультативного вивчення угорської мови. Намагання відкрити класи з угорською мовою навчання, особливо в діаспорах, посилюється можливістю продовжити навчання в Угорщині, таке явище перетворилося у своєрідну стратегію виживання.

V. Можливості продовження навчання після здобуття атестату зрілості

Становище угорців Закарпаття з точки зору вищої освіти за даними проведеного в 1989 році переліку населення можна вважати незадовільним. Воно далі погіршується переселенням людей в Угорщину, викликаним важким економічним становищем. Внаслідок цього, якщо становище не зміниться на краще, не розпочнеться швидкий процес розвитку угорськомовної вищої освіти або хоча б її першої фази, якщо швидко не надолужити допущене за минулі десятиріччя відставання і не припинити процес прискореного відтоку інтелігенції з області, угорська спільнота може опинитися на периферії суспільства, його члени перетворюються у другорядні громадяни, так як вони не можуть займати позиції, які вимагають відповідної освіти та підготовки, а внаслідок відсутності інтелігенції не буде такої сил, спроможної представляти і своєю політичною вагою захищати її інтереси.

Можливості закарпатських угорців продовжити своє навчання на рідній землі протягом останнього десятиріччя значно розширилися. Проведена реорганізація структури вищої освіти, відкриті нові навчальні заклади. На початку 90-их років припинена монополія Ужгородського державного університету, у цілому ряді закарпатських міст відкрилися вищі школи, покликані забезпечувати підготовку локальної еліти. Але вступні іспити у вищі навчальні заклади доводиться складати на державній мові, яку в школах викладають всього півдесятиріччя, при чому без створення необхідних для цього умов. Таким чином, угорці вступні іспити здають далеко гірше своїх знань і

можливостей, отже продовжити своє навчання можуть в основному тільки у формі платного навчання, що внаслідок занадто високих тарифів оплати та складного економічного становища студентів призводить до того, що для широкого кола абітурієнтів доступ до вищої освіти залишається нереальним.

Поступаючі в Ужгородський державний університет абітурієнти на вступних іспитах теоретично користуються рівними правами, але практично для цього не створені необхідні умови, їх поступ на перший курс носить випадковий, не впевнений характер, що відлякує від здачі вступних іспитів значну частину обдарованих випускників угорських середніх шкіл. Положення про прийом студентів в університет забезпечує для представників окремих груп абітурієнтів, наприклад, учасників ліквідації наслідків чорнобильської катастрофи, юнаків і дівчат з гірських районів, дітей ветеранів, сиріт, півсиріт, нащадків бідних сімей, широкі пільги, але для національних меншин, у тому числі угорської національної меншини ніякі пільги не передбачені. Нерівні можливості вступу до університету особливо стосуються так званих престижних факультетів, зокрема, медичного, економічного, юридичного, електронно-обчислювального. Доцільно було б задовольнити нарешті вимогу громадських організацій національних меншин виділяти на престижних факультетах університету певні місця (квоти) для представників угорської національної меншини, на які абітурієнти могли б претендувати проходженням по окремому конкурсу.

З відкриттям Закарпатського угорського педагогічного інституту (ЗУПІ) можливості випускників угорськомовних середніх шкіл значно розширилися, правда, вони можуть поступати тільки на педагогічні фахи. Але інститут нині вже забезпечує умови для здобуття вищої освіти у формі заочного навчання і по інших фахам. Таким чином своєю мобільною, пристосованою до вимог суспільства і ринкових відносин діяльністю, він в значній мірі сприяє інтелектуальному розвитку закарпатських угорців.

Здобуття ліцензії, необхідної для діяльності інституту, вважається вагомим успіхом місцевої угорської спільноти. Воно свідчить про те, що угорці можуть не тільки проявляти своїх законні інтереси, але й скористатися забезпеченими їм державою правами. Збереження права здавати вступні іспити рідною мовою, відкриття Закарпатського угорського педагогічного інституту у значній мірі підвищили авторитет угорців у регіоні, засвідчили здібність угорської політичної еліти успішно вирішувати назрілі проблеми, вміло скористатися моральною, політичною та економічною підтримкою Угорщини. Але та обставина, що місцеве угорське населення у реалізації своїх прав і можливостей передусім повинна розраховувати на політичну та економічну підтримку Угорщини, означає, що воно завжди перебуватиме у певній залежності від внутрішньополітичних процесів Угорщини. Українська держава визнала необхідність створення системи вищої освіти рідною мовою, але матеріально цю систему не підтримує, а інших форм вищої освіти для національних меншин не створила. А це означає, що замість насильних асиміляційних намагань минулого десятиріччя держава відійшла від матеріальної підтримки освіти національних меншин. Така тенденція у більш тривалій перспективі може привести до знищення розбудованої і діючої мережі вищої освіти національних меншин.

Після зміни державної влади розширилися можливості продовження навчання в Угорщині. До вищих навчальних закладів Угорщини передусім поступили ті, які володіли знаннями, необхідними для успішної здачі вступних іспитів, мали необхідні матеріальні засоби для цього. Протягом цього

десятиріччя цей процес спрямували в правильне русло, покінчили з початковими хаотичними безпорядками, які панували у ньому. Ліквідації змістовних і технічних відмінностей, які спостерігалися між двома системами підготовки, сприяла плідна діяльність Угорського інституту мови, який вступні іспити проводить на Закарпатті і таким чином сприяє широкій доступності освіти для найширших прошарків населення. Багато юнаків і дівчат користуються можливостями безпосередньої, індивідуальної здачі вступних іспитів. На початку десятиріччя внаслідок жорстокої системи прийомних іспитів тільки небагатьом вдалося поступити у вищі навчальні заклади Угорщини. Внаслідок впровадження реформи освіти, введення "квоти" прийнятих у вищі навчальні заклади студентів експансія слухачів призвела до лібералізації методів прийомних іспитів. Ця система приваблювала дедалі більше закарпатських юнаків і дівчат, адже можливість вчитися у вищих учбових закладах Угорщини розцінювалася як можливість вирватися з важкого економічного становища, багато абітурієнтів пов'язували це зі своєю стратегією виживання. До такого висновку ми можемо дійти, аналізуючи влаштування на роботу випускників вищих учбових закладів. Тільки незначна їх частина вернулася зі своїм дипломом на рідну землю. Аналізуючи вибір професій, можемо встановити, що значна частина абітурієнтів пішла назустріч меншій опорі, тобто обрала такі навчальні заклади, в які можна поступати без здачі вступних іспитів або де система вступних екзаменів близька до нашої. В системі Угорського інституту рідної мови занадто високою залишається кількість абітурієнтів, які виявили бажання поступити на юридичні та адміністративні фахи, однією з причин чого мабуть є те, що вступні іспити необхідно здавати з угорської мови та історії, а ці предмети абітурієнти вважають порівняно легкими. З абітурієнтів, які поступають на юридичні фахи, мало хто може взагалі вернутися після закінчення навчання на рідну землю, справа у тому, що за правилами процесу визнання дипломів, отриманих у закордонних навчальних закладах, а також вимогами української юриспруденції, вони повинні скласти іспити з української мови, на що після тривалої перерви у вивченні цієї дисципліни мало хто може погодитися. З випускників угорських вищих навчальних закладів по закінченні свого навчання на інших факультетах також мало хто рішається на складання цього іспиту. Повернення фахівців на рідну землю залишається проблематичним і тому, що у вирішальному періоді свого життя вони були учасниками зовсім іншого процесу соціалізації, ніж на батьківщині, відчужилися від свого оточення, важко сприймають тутешню дійсність. Вони пристосувалися до угорської субкультури, налагодили людські зв'язки, що в працевлаштуванні, першому періоді трудової діяльності мають вирішальне значення.

Вимога організації освіти на рідній мові однозначно характеризує становище угорців на Закарпатті, цілком співпадає з підсумками проведених раніше соціологічних опитувань, які свідчать про те, що самосвідомість місцевих угорських спільнот передусім проявляється у прив'язаності до рідної мови та угорської культури. Повністю підтвердили таке припущення і результати проведеного нами репрезентативного опитування випускників угорських середніх шкіл Закарпаття. Випускники угорських середніх шкіл не вважають вирішальним з точки зору продовження свого навчання недостатнє володіння українською мовою, хоча засоби масової інформації та українські фахівці настирливо наголошують на цьому. За підсумками опитування можна встановити, що у продовженні навчання вирішальними факторами залишаються матеріальні можливості та протекціонізм. Саме така позиція, а також невпинне

погіршення економічного становища України послужили причиною різкого підвищення інтересів до навчання у вищих навчальних закладах Угорщини в кінці десятиріччя. Угорщина, де відкриті широкі можливості для продовження навчання, виявилася привабливою країною і для значної частини тих юнаків і дівчат, які вже змінили мову спілкування і навіть у своїх сім'ях не користуються угорською мовою.

Належність до того чи іншого віросповідання також виступає важливим фактором у виборі форми продовження навчання. Особливо характерне стремління продовжити навчання в Угорщині серед віруючих реформатської церкви. Тісний взаємозв'язок спостерігається також між освітою батьків та вибором випускників середніх шкіл. Чим вища освіта батьків, тим частіше їх нащадки намагаються продовжити своє навчання в університетах чи інститутах Угорщини. Популярність цих навчальних закладів тісно пов'язане і з економікою, суспільним устроєм, становищем Угорщини, серед випускників середніх шкіл мало таких, які хотіли б продовжити своє навчання угорською мовою, але в іншій країні. Цілком природним слід вважати також стремління молоді до навчання в навчальних закладах для обдарованих дітей, ліцеях, гімназіях. Визначальним є стремління продовжити після середньої школи навчання у вищих навчальних закладах Угорщини.

На Закарпатті відносно продовження навчання найбільш популярним залишається Ужгородський національний університет, але на другому місці – Закарпатський угорський педагогічний інститут. Університет для продовження навчання в основному обирають діти батьків, що мають вищу освіту. До Закарпатського угорського педагогічного інституту в основному поступають діти, батьки яких мають загальну середню або професійно-технічну освіту. При проведенні вступних іспитів цілком підтверджуються результати соціологічних досліджень. Кількість абітурієнтів з міст значно перевищує кількість поступаючих з сіл, хоча переважна більшість населення Закарпаття живе на селі. В Ужгородський національний університет випускники сільських середніх шкіл поступають в основному на фахи, які вимагають менші обсяги мовознавства, а на престижні фахи, де потрібні більш широке знання мов та високі комунікативні здібності, поступають в першу чергу діти тих угорських батьків, які мають вищу освіту і закінчили не угорські школи.

Цей пере-

клад з угорської мови на українську мову виконала позаштатний
перекладач *Фейер Клара Степанівна*,
яка проживає в місті Берегово по вулиці Виноградна № 36/а.

Пронумеровано, прошнуровано і скріплено
Печаткою *26/91а дк 2021* / аркуші.
Державний нотаріус:

